

Bánffy Eszter:

Újkőkori és rézkori települések Hahót és Zalaszentbalázs határában

(Zalaszentbalázs–Pusztatető, Hahót–Szartóri I–II.)

Az alábbiakban három Zala megyei késő neolitikus és rézkori lelőhelyet ismertetek, az ezekkel kapcsolatos időrendi és történeti kérdéseket is figyelembe véve. A Zalaszentbalázs–Pusztatetői és a Hahót–Szartóri I–II. lelőhelyeken végzett feltárás az OTKA keretében végzett ún. Zalai Mikrorégiós program része volt.

A Hahóti-medencében végzett ásatások előzményeiről meg kell jegyezni, hogy 1979-ben jelentős vállalkozás indult a Zala megyei Múzeumok Igazgatósága és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete között: a Kis-Balaton térségének (újra-) elárasztása miatt a terület régészeti emlékeit fel kellett mérni és a jelentősebb lelőhelyeken ásatások is kezdődtek. Az őskor idősebb szakaszából, vagyis az újkőkori és a rézkor idejéből több igen fontos lelőhelyen: Balatonmagyaród és Zalavár térségében végeztek kutatásokat a nagykanizsai Thúry György Múzeum és a Régészeti Intézet munkatársai. Az itt előkerült őskori leletekről és történeti összefüggéseikről eddig rész-publikációk születtek (Bánffy 1985, uő. 1986a, uő. 1990, Bondár M. 1990, uő. 1991, M. Virág Zs. 1986, uő. 1990). A Balatonmagyaród–Hídvégszta lelőhely Lengyeli kultúrába tartozó anyagát a jövőben dr. Horváth László és e sorok írója fogja közölni.

E több éven át tartó nagyszabású feltárás-sorozat – amely a Régészeti Intézet munkatervében a Dunántúli Mikrorégiós Kutatás nevet kapta, – a Kis-Balaton elárasztandó térségében végzett kutatásokkal még korántsem ért véget. A Keszthelyi-öböltől délnyugat-nyugatra eső földrajzi terület észak-déli folyóvölgyekből, illetve a közöttük húzódó hosszú dombhátaból áll (1. kép). 1986-tól a kutatás a Zalavár–Zalakomár körüli területről nyugatabbra, a Felsőrajk–Gelsesziget, illetve Hahót–Zalaszentbalázs községek környékére helyeződött át.

A terepbejárások alkalmával több helyütt is elszórt Lengyeli- és Balaton-Lasinja-kultúrába tartozó, illetve néhány tűzdelt barázdás (Furchenstich) jellegű kerámia-töredéket találtak. Ezek alapján dr. Bondár Mária, a Régészeti Intézet főmunkatársa Zalaszentbalázs–Szőlőhegyi mezőn, a Lengyeli-kultúra késői szakaszának településén ástott, magam pedig Zalaszentbalázs–Pusztatető, valamint később Hahót–Szartóri I. és II. lelőhelyeken végeztem feltárásokat.

Zalaszentbalázs falu ma a 74-es, Zalaegerszeget Nagykanizsával összekötő út mentén fekszik; az úttól nyugatra fekvő dombhátat már csak gyéren lakják, inkább csak veteményeskertek borítják a magasabban fekvő részt. Valójában a középkori Szentbalázs falu a dombon húzódott, de ez az élőhely igen kedvezett a Lengyeli-kultúra, illetve, mint látni fogjuk a Balaton-Lasinja-kultúra népeinek is. (2. kép)

A Pusztatetőnek nevezett dombon a középkori leletek mellett elszórtan a felszínen szinte végig jelentkeztek a kopott, jellegtelen neolitikus cserepek, egy helyütt azonban egy foltban festett vékonyfalú töredékek is mutatkoztak. Itt nyitottunk a dombhátra merőlegesen egy 10 x 3 m-es szelvényt, amely mindössze egy, ámde leletanyagban gazdagabb gödröt tartalmazott. (A szelv. 1. obj. – 3. kép).

A 160 cm átmérőjű, 66 cm mély kerek gödör a felszíntől mindössze 22 cm mélyen indult. Feltöltése égett, fekete föld volt paticsdarabokkal. Valószínűleg magában a mélyedésben gyűjtötták meg a hulladékot, mert a gödör feneké és egyik oldala vörösre égett ki. A vastagfalú házikerámia darabjai mellett a gödör feltűnően sok igen vékonyfalú, vörös-sárga festésű edénytöredéket tartalmazott.

A gödör leletanyagában meglehetősen jól elkülöníthető a durvább házikerámia (4. kép 2, 8, 5. kép 5, 6, 8.), és a vörös-sárga festésű, kitűnően iszapolt, igen vékonyfalú, s valószínűleg nem mindennapos használatra készült típusok (5. kép 1–4, 8–14. kép).

A házikerámiához elsősorban fazekak és tálak tartoznak. Ezek anyaga általában sárgásszürke vagy (a tálak esetében) sötétszürke, néhol egy-egy foltban vöröses felületűek. A kavicsos-csilámos soványítás általános, elvéve egy-egy homokkal keverten soványított cserép is előfordul. (A homokos soványítás a Lengyeli-kultúra utolsó szakaszában és az azt követő Balaton-Lasinja-kultúrában válik jellemzővé.)

A fazekak széles szájúak, jellemző az enyhén kihajlító peremű változat, mely az edényt lágy S-profilúvá teszi (4. kép 1, 4; 5. kép 1, 2, 4). Egy helyütt az inkább díszként, mint fogantyúként használható kis bütyökfül látható és három átfúrt füles töredék is előkerült a gödör-

ből. Ezek közül az egyik vízszintes átfűrésű, kettő függőleges, de mindhárom fül hegye kissé felfelé hajlik („csőrös” vagy „szarvacskás” fül) (4. kép 6–8). Ez a díszítésmód a kultúra legkorábbi szakaszában egyáltalán nem fordul elő.

A tálak között előfordul finoman és durvábban megmunkált edényből származó töredék is. Ezek vagy ívelt profilú, hasléllal ellátott darabok (6. kép 5,6), vagy pedig lágyabb, hasél nélküliek, a hengeres forma felé közelítőek (6. kép 4,7). Egy vastagfalú peremtöredék befelé hajló peremű tál része (7. kép 4).

A lengyeli kultúra teljes idejére jellemző specifikus edényforma a csőtalpas tál. Egy kiegészíthető, alacsony csőtalpas tál a korai lengyeli időszakra jellemző (15. kép 2). Ezen kívül 4 csőtalptöredéket tartalmazott a gödör (4. kép 7; 5. kép 7; 7. kép 1,3), ezek közül egy ismét alacsony csőtalp része (mely a Dél-Dunántúlon nem tartozik a gyakori formák közé), kettő pedig a kultúra klasszikus periódusában gyakori magas csőtalpas tál töredéke.

A vékonyabb falú táltöredékeken több helyen vörös, ritkán sárga, néhol pedig pasztózus fehér festés nyoma látszik. Sajnos azonban a talaj kémiai tulajdonságai miatt a festés igen rossz állapotban maradt fenn, ezért néhány esetet kivéve (12–14. kép, 15. kép 1.) a mintát nem lehetett megfigyelni rajtuk. Annyi mégis megállapítható és ennek a ténynek kronológiai jelentősége van, hogy a fehér festés szórványos és akkor is vékony, nem pedig a klasszikus időkre jellemzően vastagon borítja az edényfalat.

A csészék, csuprok, kisebb edények töredékeiből kerül ki a vékonyfalú cserepek döntő többsége. Ezek között is a legtöbb a cilinderes vagy lágyan kifelé hajló nyakú, enyhén gömbös profilú forma (8. kép 2,4,7–11). Ennek különlegesen ép, rekonstruált darabja a 15. 1. képen látható.

Talán a különleges formák közé sorolható egy világosszürke, gyengén kiegészített, porózus anyagú edényke (13. kép 2), amely silány minőségét tekintve vagy gyerekjáték, vagy valamilyen házi rítus egyszeri kelléke lehetett. Miniatűr edények a legtöbb Közép- és Délkelet-európai művelődésben megvannak; legjobban a Vinča-kultúrából ismerjük őket, de ez a tény részben annak köszönhető, hogy erről részletes publikáció született (Letica 1967).

A Pusztatetőn előkerült 1. objektum leletanyaga alapján a Lengyeli-kultúrának a kezdeti fázisába keltezhető, azon belül is a korábbi időszakra. Erre mutatnak a következő tények: a korai jellegzetességek közül az egyébként ezen a vidéken ritka karcolt dísz még egyáltalán nem fordul elő, jellemző viszont a vörös-sárga festésű, igen vékony falú edény, valamint az ezzel erős kontrasztot jelentő igen durva, nagy kavicsos soványítású házikerámia. Az alacsony csőtalpas tál és az íves profilú kis edények legközelebbi párhuzama a Vas megyei Sé

anyagában fedezhető fel. Ez a horizont a Dunántúlon a Lengyeli-kultúra legidősebb, kezdeti szakaszát jelöli.

Tágabb időrendű összefüggésben a Lengyeli-kultúrának ezt a szakaszát legvalószínűbben a kelet-magyarországi Tiszai-kultúra kezdeti szakaszával, délen pedig a Vinča B2C-C fázissal tekinthetjük egyidejűnek (Kalicz 1983–84, 276–277).

Természetesen felvetődhet, milyen egyéb telepnyomokra bukkantunk az ásatás során. A 3 x 10 m-es A szelvény a fent ismertetett gödörtől eltekintve „üres” volt. A zárt kertek adta szűkös lehetőségekkel élve szintén a dombhátra merőlegesen, az A szelvényt sakktableszerűen érintve még egy ugyanilyen méretű szelvényt nyitottunk, így a kutatott terület a dombtetőtől majdnem egészen a vizezesebb talajú völgyig metszette a dombot. A B szelvényben bizonytalan, többszörösen bolygatott foltok jelentkeztek, sajnos a telepnyomok itt is a felszínhez igen közel kezdődtek és egy nagyméretű újkori beásás is lehetetlenné tette a pontos megfigyelést. Feltöltése alapján az egyik bizonytalan, szögletesebb folt és a közelében néhány cölöplyuknak tűnő beásás akár házat is jelenthet, ezt a gyanút azonban semmilyen leletanyag nem támasztotta alá.

A fentiekből arra a következtetésre jutottam, hogy a település magja a dombhát délebbi részein keresendő. A magántulajdonban lévő veteményeskertek behatárolták a lehetőségeket, néhány kopott neolitikus cserépből kiindulva mégis az első ásatási helyszíntől mintegy 200 m-re újabb, ezúttal 3 x 15 m-es és a dombháttal párhuzamos szelvényt nyithattunk.

A C szelvény azonban – néhány szórvány cseréptől eltekintve, amelyek talán egy szétszántott gödörből származhattak – nem a Lengyeli, hanem a Balaton-Lasinja-kultúra objektumait tartalmazta. (16, 17. kép 1).

Sajnos a telepjelenségek itt is alig 20–25 cm-nyire kezdődtek, ezért a Balaton-Lasinja-kultúra több gödrének csupán az alját lehetett megfogni, a többi részét szétszántották. Az objektumok környékén azonban egy-egy foltban sűrűsödött a leletanyag. A szelvény délnyugati részében egy Árpád-kori ház része került napvilágra (4. obj.), a nagyszámú kerámia mellett egy vasolló is előkerült az égett törmelékből (a leleteket Kvassay Juditnak adtam át feldolgozásra). A középkori padló alatt azonban a Balaton-Lasinja-kultúra épségben maradt, méhkas alakú gödrét találtuk meg. (16. kép 2, 17. kép 2).

A 6. objektum feltöltése – hasonlóan a C szelvény többi gödréhez – egységesen a korai Balaton-Lasinja-kultúra leleteit tartalmazta. Sajnos egyéb telepnyomot, pl. ház nyomát nem lehetett látni: ha volt is ilyen, akkor legkésőbb a rátelepülő Árpád-kori falu idején teljesen elpusztult. A szelvény gödreinek így megint csupán az alját tudtuk feltárni. A 6. objektumot azonban mélyebbre ásták, s minthogy egy középkori házpadló alatt feküdt, épségben megmaradt.

A gödör leletei közül kiemelkedik néhány fényesre polírozott, fekete, pontozással és kannelurázással díszített töredék. (22. kép) Ezek valószínűleg két edény darabjai. Az egyik több összeillő darabból áll, melyet sajnos nem lehetett kiegészíteni. E típus közvetlenül is déli kapcsolatokat mutat; a fémutánzatú kerámiaedények csoportjába tartozik. Ez a divat jó párhuzamai alapján a Balkánról eredeztethető; fellelhető a Salcuța-Kridovol-kultúra edényei között, de a közelebb eső kései Vinča-kultúrában is előfordul. Az edénytöredék közeli analógiája fedezhető fel egy ugyanilyen díszítésű, Jakšić lelőhelyről származó egyfülű korsóban; a pusztatetői darab is ilyen korsó része lehet (Praist. Jug. Zem. 1979 XXI. t/3). Hasonló típushoz tartozhat a Keszthely–Fenekpuszta-Vámház és a Keszthely–Fenekpuszta II. lelőhelyekről származó néhány díszített töredék is (Kalicz 1973, 138, 4/4.; 139. 5/1, 2, 3. kép).

Egy másik grafitos fekete cserép közvettebb déli hatást tükröz: a kannelurás dísz itt már csak utánozták, mélyebb bevésott párhuzamos vonalakkal. Kalicz Nándor, mikor a Balaton-Lasinja-kultúra kialakulásában döntő jelentőségűnek tartja a délről származó bevándorlást és a déli kulturális hatásokat, elméletét egyebek mellett a most ismertett darabokhoz hasonló leletekre alapozza (Kalicz: 1969; uő. 1973, 131–163; uő. 1982; uő. 1969–70 94–96; uő. 1980, 245–271).

A gödör leletanyagában a kultúra más jellegzetes edényformáinak darabjai is előkerültek. A korai szakaszban gyakori típus a kétfülű, hordó alakú fazék. Ezekből két edényt is össze lehetett állítani (26. kép 1, 2), de több vastagfalú, e típushoz tartozó cserepet és ezekhez tartozó mind vízszintes, mind függőleges füllel ellátott töredéket tartalmazott a gödör.

A kerámia másik jellemző fajtáját a különféle tálak alkotják: általában kettőskónikusak, a perem alatt 3–4 cm-nyire éles töréssel (20. kép 1, 4, 5, illetve 24. kép 1). Előfordul ez a fajta behúzott peremű tál éles törés nélküli, és egészen lágyan behajlított formában is. Külön figyelmet érdemel egy, az enyhe törés felett bekarcolással díszített, durva kivitelű, vízszintes füllel ellátott töredék (25. kép). Minthogy a kannelurás minta inkább a finomabban kivitelezett edényeken (ld. az előbb említett töredékek mellett a 23. képet), a bekarcolás pedig inkább a házikerámián fordul elő, talán nem tévedünk, ha a bekarcolást a kannelúra helyi utánzatának tartjuk az azonos típusú edényeken. Vízszintes fülek a C/6-os gödörben is előfordulnak, még ha nem is illenek az itt tárgyalt bekarcolásos edényre (18. kép 2, 8). A fülek közül az egyik felismerhetően felfelé csúcsosodó, „szarvacska” fül (18. kép 2). Nem lehetetlen, hogy ez a Lengyeli kultúrából örökölt fülforma a Balaton-Lasinja-kultúrára igen jellemző behúzott peremű tálakon is előfordul. Újabb példák a törés nélkül, enyhén behajló peremre: 20. kép 2–4, 6, 7. Ezen a felső részen általában kannelurás vagy cikk-cakk alakban mélyen vonalkázott dísz

látható. Egy esetben a vonalkás mintát csepp alakú bepontoszás szegélyezi (20. kép 5, illetve 24. kép 1), egy ritka darabon a bepontoszás koncentrikus körökből álló mintát ad (19. kép 4, illetve 24. kép 2). Ugyancsak tál díszítéséül szolgált néhány lapos, kerek bütyök (20. kép 2, 3, 7), mint azt a más lelőhelyekről származó analógiák is bizonyítják. (Kalicz 1988, 354. o. 10. kép, 358. o. 5., 6. kép) Az utóbbi bütykös táltöredék kannelurás díszű.

A Balaton-Lasinja-kultúrára ugyancsak jellemző egy- és kétfülű korsó füles töredékeit nem tartalmazta a gödör, ha eltekintünk a valószínűleg így rekonstruálható fényes, fekete cserepektől. A függőleges fültöredékek, méretük és anyaguk alapján inkább a már említett kétfülű fazekak tartozékai lehetnek.

Meg kell még említeni az agyagkanalakat, melyek a Lengyeli-kultúra késői szakasza óta nagy számban fordulnak elő, s használatuk töretlenül folytatódott a Balaton-Lasinja-kultúrában is (21. kép 1–6). Végül a 6. objektumból származik egy ép, miniatűr edényke és egy másik hasonlóan a töredéke, bizonyítván, hogy a Balaton-Lasinja-kultúrában is tovább él ez a késő neolitikumban gyakori forma. Stílusjegyeit tekintve azonban már inkább rézkori jellegű: kis vödört vagy virágcserepet formáz.

Mielőtt rátérnék a leletek értékelésére, ismertetem a Hahót-Szartóri I. és II. lelőhely ugyancsak felszínhez közel eső, tehát meglehetősen bolygatott, illetve elpusztult neolitikus és rézkori településeinek leleteit.

Hahót község Zalaszentbaláztól kb. 6 km-re északra fekszik, ugyancsak a Zalaegerszegtől Nagykanizsára vezető út mentén; az észak-déli dombhátak között húzódó völgyben. Az említett két lelőhely a völgytől keletre fekvő dombháton, illetve dombgerincen található (27. kép); jó időben azonban ellátni onnan a zalaszentbalázi dombokig is.

Az I. lelőhely már az előzetes terepbejárások során ismertté vált: Szőke Béla Miklós és Horváth László néhány a Lengyeli- és a Balaton-Lasinja-kultúrához tartozó cserepet gyűjtött innen. Ezek alapján a lapos, észak-déli dombhátra merőlegesen 20, egyenként 10 x 3 m-es kutatószelvényt nyitottunk, azaz 600 m²-t tártunk fel. Ennek eredményeképpen regisztrálhattunk egy, a mai felszínhez igen közel eső, a Lengyeli-kultúra idősebb szakaszába tartozó települést, amelynek objektumait a későbbi rátelepülők teljesen elpusztították. Az O/5-ös szelvényben, noha objektumhoz nem voltak köthetőek, mégis egymástól kis távolságra, mintegy 2 m²-es körben került elő néhány kisebb cserép, valamint egy orsógomb és egy – véleményem szerint helytelenül – „olajmécses”-nek nevezett tárgy (28. kép 5, 7). A B/3-as szelvényből, szintén nem objektumhoz köthetően, egy kiegészíthető

palack formájú edény származik (29. kép). Az edény bár díszítetlen, tipológiai jellegzetességei és finoman iszapolt anyaga miatt a Lengyeli-kultúra I. szakaszába vagy II. (fehér festésű) szakasz elejére keltezhető. Hasonló leleteket pl. Aszódról ismerünk (Kalicz 1985, 35/1, 39/1, 43/1, 47/4, 50/6, 58/7. t.), ez utóbbiak között festett és a hasélen apró bütyökkel ellátott edények is akadnak.

Ugyancsak az I. lelőhelyen, a C/4-es szelvényben a felszíntől kb. 25 cm-nyire szintén a Lengyeli-kultúra cserepei kerültek elő (28. kép 1–4, 6). A néhány töredék alapján nehéz megítélni, de a durvább kidolgozás, a cserepes-homokos soványítás és a nagyméretű bütyök alapján a Lengyeli-kultúra kései, festetlen szakaszára következtethetünk. Ezúttal felismerhető volt az elpusztult telepobjektum is. A cserepek alatt a szelvényfal északi részén ugyanis egy hosszúkás folt látszott. Ez háznak semmiképpen sem tartható, hiszen a szomszédos, D/4-es szelvényben már nem volt nyoma. A neolitikus településnyomok két ok miatt pusztulhattak el: egyrészt, mert a mai (felszántott) felszínhez igen közel feküdtek, másrészt, mert a lelőhelyen számos későbbi korszak embere is megtelepült házaival, mélyre ásott gödreivel.

Az időben a Lengyeli-kultúra után következő Balaton-Lásinja-kultúra telepobjektumai – az előzetes várakozásokkal ellentétben – e lelőhelyen nem mutatkoztak, kivéve egy, a Badeni-kultúra (B/6/10. obj.) gödre által elpusztított sekély gödröt, melyből folthoz már nem követhető cserepek maradtak fenn.

Az I. lelőhelytől nem egészen 1 km-re északra, a dombgerinc mentén újabb terepbejárások alapján azonban mégis Balaton-Lásinja településre bukkantunk. Hahót-Szartóri II. lelőhelyen két szelvényben összesen 120 m²-t tártunk fel. Ezekben a Balaton-Lásinja-kultúra négy hulladékgyödre mutatkozott. Ezek a gödrök – nagyságuknál és szabálytalan alakjuknál fogva – agyagkitermelő gödröknek tarthatók, amelyeket másodlagosan használtak a háztartási hulladék tárolására. Ebből a hulladékból azonban csupán a cserepek és néhány kőeszköz maradt fenn, az állatsontanyag a talaj kémiai összetétele miatt porózussá és ezáltal értékelhetetlenné vált. Sajnos a gödrökön kívül a település más nyomai nem kerültek elő. Tekintve a környéken található Balaton-Lásinja-telepek kis méretét és gyakoriságát, ideiglenesen talán szezonális telepről lehet szó.

A leletekre jellemző a viszonylag durva kivitelezés, a homokos soványítás; a cserepek kopottak és rossz állagúak, de néhány bekarcolással díszített edénytöredék is akadt közöttük. A négy gödörből a selejtezés előtt összesen 1040 cserepet számoltunk össze.

A II/A/1. objektumból származó behúzott peremű csupor jellemző forma a Balaton-Lásinja-kultúrában, ennek az edénynek két vízszintes füle is lehetett (30. kép 1). Hasonló behúzott peremű magas tálak töredékei a II/B/2. és a 3. objektumokból napvilágra kerültek díszített

darabok (30. kép 2, 3, 4, 31. kép 1, 4–8). Itt az edények vállrészét díszítették bekarcolt háromszögekkel, pontozott sávokkal. Ilyen töredék a II/A/4. objektumból is előkerült, kissé finomabb kidolgozásban, ami az edény anyagát és a bekarcolást illeti (33. kép 1). Ezek a motívumok szintén igen jellemzőek a kultúrára. Ugyanebből a gödörből több (valószínűleg a Pusztatetőn is meglévő kétfülű) tárolóedények darabjai is előkerültek (32. kép 1–5, 8–12, 33. kép 3–7, 9). A fazekak igen enyhén behúzott, hengeres nyakú változatban is előfordulnak (31. kép 2, 9). E típus először a Balaton-Lásinja-kultúrában jelenik meg és a nagyméretű, kiegészített példányát Balatonmagyaród–Homoki-dűlő lelőhelyről ismerjük (Bánffy 1994).

Két csótalpas töredéket is ismerünk ebből a gödörből: hogy talprészük harang alakú lehetett, azt csak a szakirodalomból lehet sejteni (33. kép 2, 8).

A függőleges és vízszintes szalagfülek között ismét akadt egy csörös v. szarvacskás alakú (34. kép 7). Említést érdemel még a számos agyagkanál és -töredék, mind a négy gödörből (34. kép 8–12).

Hahót-Szartóri I. lelőhelyen az eddig említett szórványos emlékek mellett a Badeni-kultúra településének maradványait is feltártuk. Bár néhány Badeni gödör szemléltetést elpusztította a korábbi Lengyeli-kultúrához tartozó objektumokat, hogy azok leletei ilymódon szórvánnyá váljanak (pl. a B/5-ös szelvényben); a később rátelepülők, elsősorban az Árpád-kor embere a Badeni települést sem kímélte. (A B/5-ös szelvény 4. objektuma középkori kisméretű gödörház csekély leletanyaggal: ez nemcsak badeni településnyomokat pusztított el, hanem minden bizonnyal megsemmisített egy korábbi, Balaton-Lásinja-kultúrához tartozó gödröt is, amint azt a szórvány cserepek bizonyítják.)

A fentiekből következik, hogy a Badeni-kultúra Hahót-Szartóri I. lelőhelyről származó emlékei csak részben követhetők zárt objektumokhoz. Ez utóbbiak között négy hulladékgyödre található, valamint egy kb. 3 x 5 m nagyságú, vastag, égett paticsból és másodlagosan égett kerámatöredékekből álló folt, amelyet épület maradványának határoztam meg (35. kép). A kelet-nyugati tájolású paticsfolt a mai felszíntől kb. 45 cm-re kezdődik és átlagosan 20 cm vastag. A halom alatt azzal megegyező nagyságú és formájú gödör húzódtott, amelyben két cölöplyuk látszott.

A Badeni-kultúra és rokon művelődéseinek igen sok települése ismeretes Közép- és Délkelet-Európában, sőt már Kisásziában is. Ehhez a nagyszámú településhez képest azonban egyelőre sajnos kevés a jól megfigyelt ház. Maguk a települések sokfélék voltak: előfordultak sík vidékeken, feljebb folyókat szegélyező dombok oldalában és magaslatokon is. A telepek egy része erődített volt. Magukra a házakra a sokszor csak a hulladékgyödrökben talált paticsörmelék utalt (Banner 1956, 211–213). Más esetben az ásató régész arra következte-

tett, hogy a gödrök egy része félig földbe vájt lakógödör lehetett. A néhány valódi házmaradvány mérete alapján kiscsaládi szerveződésre utal. Ezek a házak általában lekerekített téglalap alakúak voltak, cölöpszerkezetet nem mindig lehetett megfigyelni. A nemrégiben Zók-Várhegy badeni rétegéből előkerült tapasztott falú föld-bemélyített objektumokat tárológödörnek értelmezte az ásató, megjegyezvén, hogy tapasztott padlójú vagy cölöpszerkezetű építményt nem talált (Ecsedy 1982). A kultúrán belül tehát meglehetősen ritka jelenség a hahóti; ezzel szemben a Dunántúltól délre, a mai Szlovénia és Horvátország területén apszisos házak is előkerültek (Vučedol Badeni-kultúrához tartozó rétegében és Szarvason – Schmidt 1945).

A Hahót-Szartóri I-en talált épületmaradvány hihetőleg szintén lekerekített téglalap alakú volt, de mint-hogy nem maradt fenn teljes épségben, ezt biztosan nem lehet megállapítani. Nyugati végénél, közvetlenül a „fal” mentén nagyméretű hulladékgödör csatlakozott hozzá, így ott nem lehetett bejárata. Legvalószínűbben a keleti, keskeny végénél lehetett a bejárat, erre utalhat az ott talált két cölöplyuk, amelyeket a szelementartó gerenda alapozásainak értelmezhetünk.

Az itt előkerült négyszögletes paticsfolt, amely alatt sem alapárok, sem komolyabb cölöpszerkezet nem volt megfigyelhető, ismét lehetőséget adhat annak az elgondolásnak a felvetésére, hogy ez a Badeni-kultúrában gyakori épületfajta lehetett. Ez a feltevés megmagyarázná, hogy néhány (nem lakóház céljára épült?) apszisos házhoz kívül sok lelőhelyen miért nincsenek házak, csak gödörkomplexumok. Azokon a településeken, ahol sok hulladékgödör és igen gazdag leletanyag bizonyítja, hogy nagyobb számú ember élt ott és viszonylag hosszabb ideig, ám házalap mégsem bukkan elő, talán az ittenihez hasonló, rövidebb életű, rosszabbul kidolgozott hajlékokat építettek. A Badeni-kultúra további lelőhelyeinek feltárásakor remélhetőleg szaporodnak majd ismereteink erről a – régészetiileg kevésbé megfogható – épületfajtaról. Az objektumhoz annál is nehezebb párhuzamot találni, mivel a leletanyag tekintetében, mint látni fogjuk hozzá legközelebb álló Badeni település a Keszthely–Apátdombi hatalmas lelőhely számos gödört tartalmazott, ám lakóház nem került elő (Banner 1956, 24–25).

A leletanyagban a Badeni-kultúra klasszikus szakaszának vezérformáiból számos töredék került elő. Így elsősorban kétszattatú tál része (36. kép 1), az ún. halbárka alakú edény darabjai (37. kép 7, 8). Hasonlóképpen a Badeni-kultúra klasszikus és késői fázisára jellemzőek az ún. mericék, ezekből több is előkerült (41. kép 1–5). Merice vagy miniatűr korsó töredékei lehetnek a 41. kép 6, 7. alatt látható leletek is. A bekarcolt, párhuzamos vonalakkal és a pontsorokból álló díszítés, valamint ezek kombinációi is megfelelnek a kultúra klasszikus szakaszának (D fázis, Neustupný 1973, 324–325).

A bk. Nyugat- és Déldunántúli megfelelő korú leletanyaga közel áll a Hahót-Szartóri leletekhez, a legjobb párhuzamai pedig a már említett Keszthely–Apátdomb anyagában láthatóak (Banner, 24–25, 5. – 8. t.).

Meg kell még említeni azt a Hahót-Szartóri II. lelőhelyen előkerült, nagyrészt elpusztult gödört is, amely nagyszámú késő halomsíros vagy korai urnasíros kultúrához tartozó cserepet tartalmazott. A leletek kizárólag hatalmas, vastagfalú fazekak vagy tárolóedények darabjai, más, finomabb meghatározásra vagy időrendi besorolásra alkalmas lelet sem a feltárt, roncsolt objektumban, sem annak környékén nem került elő (Kőszegi 1968, – Patek 1968).

A Balatontól nyugat-délnyugatra eső terület dombháta és domboldalai – a mélyebben fekvő mocsaras folyó- és patak völgyeket kivéve – legalábbis az újkőkor kezdetétől fogva lakott terület volt. A Starčevo-kultúra dunántúli előfordulása egy hatalmas, délkelet-európai kora neolitikus kultúrkör észak-nyugati végvárát jelenti, amely az Alföldön (Körös), Erdélyben (Criș) és a Közép-Balkánon át (Starčevo) egészen Bulgáriáig (Karanovo I.–Pernik–Galabnik–Čavdar–Kremikovci), sőt a mai Görögország északi részén fekvő Thesszáliáig terjed (Protosesklo-horizont). Ezen összefüggések alapján a Starčevo-kultúra dunántúli lelőhelyeinek és leleteinek részletes feldolgozását Kalicz N. végezte el a közelmúltban megjelent monográfiájában (Kalicz 1991).

Kalicz a lelőhelyek alapján a Starčevo-kultúra északhatárát a Balatontól mintegy 20 – keleten 40 – km-re, nyugati határát pedig nagyjából a Zalaegerszeg–Becsehely vonalánál húzta meg (Kalicz 1991, 117, 118). Sajnálatos módon a Zalai Mikrorégió területén eddig sem terepbejárásról, sem ásatásról nem ismerünk kora neolitikus leleteket. Zalaegerszeg közelében azonban H. Simon Katalin és Horváth László gyűjtéséből származik némi Starčevo leletanyag (H. Simon Katalin szíves szóbeli közlése). Így az ottani kora neolitikus cserepek a kultúra elterjedésének legészakibb és legnyugatibb pontját jelentik.

Sajnos, az eddig vizsgált területen sem az idősebb vernaldiszes kultúra, sem a Zselizi-kultúra emlékei nem kerültek elő és valószínűleg a későbbi települések és a mélyszántás következtében, ha voltak is, elpusztultak. Így tehát a térség középső neolitikus fejlődéséhez vagy legújabbban a Kalicz N. által felvetett problémákhoz (Kalicz in print) újabb adatokkal szolgálni nem tudunk.

A területen regisztrálható legidősebb telepések tehát a Lengyeli-kultúra idősebb fázisát képviselőek voltak. Ez a fázis semmiképpen nem a Lengyeli-kultúra kialakulásának idejét jelenti, tehát nem a Sopot-Bicske típusú leletanyagot, hanem a séi jellegű, igen korai típust (Károlyi 1983–84). Az ide tartozó leletek között egyetlen bekarcolással díszített cserep sem akadt. A vörös-sárga, ritkán fekete festésű vékonyfalú edények, az apró bütökdíszek, a behúzott szájú csuprok alapján a kultúra korai (I.)

szakaszának végére, esetleg a klasszikus (II.) fázisának kezdeti szakaszába sorolhatjuk. A Zalaegerszeg környékén az utóbbi időben végzett terepbejárások alapján is azt feltételezhetjük, hogy ezt a vidéket a Lengyeli-kultúra idősebb periódusában sűrűn lakták (H.Simon 1987).

Ha a Lengyeli-kultúra távolabb eső vidékeivel végzünk összehasonlítást, akkor meg kell különböztetnünk az itt tárgyalt leletanyagot a Dél-Dunántúl keleti felére jellemző Lengyeli anyagtól, mivel az ott igen jellemző formák: a magas csőtalp és elsősorban a nagyméretű hármasedény, vagyis a szélesen kihajló szájú, kettőskónikus hasú edény a most előkerült anyagból teljesen hiányzik. Valamivel több hasonlóságot találtam az északdunántúli és az északkeleti határterületen: Csabdi-Téli-zöldes (Antoni 1982), elsősorban Aszód (Kalicz 1971), uő. 1974–75, uő. 1985) és Szógyén (Svodin) leletei között (Nemejcová-Pavúková 1980, uő. 1981). A bi- és polikróm festés, a vékonyfalú, szinte miniatűr edények gyakorisága és a már bemutatott, kihajló peremű csupor, ahol a hasél az edény feneké közelében van, – közös jellemzőjük. Hozzátehetjük még, hogy a leleteknek jó párhuzamai találhatók még a kelet-ausztriai MOG polikróm fázisában is (Ruttkey 8, 9. t.; Neugebauer 1982).

A Lengyeli-kultúra fehér festésű szakaszának emlékei a négy ásatáson nem kerültek elő. A környéken szintén kevés lelőhelye, illetve lelete ismeretes (H.Simon 1987, uő. 1990).

Az eddig említett régészeti kultúrák, illetve a Lengyeli-kultúra első és második fázisai a Dunántúl őskori kutatása számára régóta ismeretesekek, azonban még a hatvanas évek végén is megoldatlan kérdés volt, mikor és hogyan ér véget a Lengyeli-kultúra (Kalicz 1969, 201), valamint érintkezik-e az ugyancsak nem régen ismert Balaton-Lasinja-kultúrával (régében: Balaton I.-csoporttal). A Veszprém–Felszabadulás úti Lengyeli lelőhelyről származó leletek voltak az elsők, amelyeket a Lengyeli-kultúra másutt már ismert, kései, festetlen és már a kora rézkorba tehető fázisába sorolhatunk (Raczky 1974). Ugyanebben a publikációban közöl Raczky P. néhány környékbeli kisebb, felszíni gyűjtésből származó leletgyűjtést is (Veszprémpinkóc, Veszprém–Nyúlkeretek és a távolabb eső Keszthely–Zrínyi út).

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Veszprémpinkócról közölt leleteket az 1960-ban lezárt és 1970-ben megjelent MRT/3-ásatás kötet a 251. oldalon úgy közli, hogy azok egy része még lengyeli, más részük viszont a Balaton-Lasinja-kultúrához tartozna (250–252, 84. kép). Elképzelhető azonban, hogy ebben az esetben is a Lengyeli-kultúra végső (talán még a festetlen fázisának is a legvégére sorolható) szakaszáról van szó. Esetleg hasonló az MRT említett kötetében a Hidegkút–Középdűlői (24/7) és a Hidegkút–Linzacker (27/8) lelőhelyekről közölt edénytöredékek helyzete, a perem alatti bütýkők és a csőrös fülek és egy nagyobb talpcső még a Lengyeli-

kultúrát idézik, a perem alatt induló füles töredék és a kétfülű fazék pedig már Balaton-Lasinja-jellegzetesség. Maga Raczky P. a Veszprém–Nyúlkeretekről származó leletekről állapítja meg, hogy egységesen a Lengyeli-kultúra III., festetlen szakaszába sorolhatóak, noha ezeket eredetileg szintén kettéosztották Lengyeli, illetve Balaton-Lasinja leletanyagra.

A Lengyeli-kultúra kései szakaszának keszthelyi előfordulása volt talán az első jel, hogy Zala megye területén is várhatóak lesznek ilyen lelőhelyek. A most ismertett négy kisebb ásatáson ugyan csak Hahót–Szartóri I.-ben találtunk egy ilyen korú objektumot, kevés lelettel, azonban Hahót–Szartóri és Zalaszentbalázs–Pusztatető között tárta fel Bondár M. Zalaszentbalázs–Szőlőhegyi mező lelőhely egy részét, ahol csakis festetlen lengyeli anyagot talált. (Ezen a lelőhelyen 1992-ben e sorok írója új ásatásokba kezdett és három leégett házat tárt fel, amelynek anyaga még a Raczky P. által feldolgozott Veszprém–Felszabadulás úti leleteknél is későbbinek tűnik.) Meg kell még említenünk Balatonmagyaród–Hídvégpuszta lelőhelyet, ahol sok más kor emlékei mellett a kései Lengyeli-kultúra nagyterjedésű települése található, körárokrendszerrel, ami pedig a Lengyeli-kultúra fiatalabb szakaszában (talán az egy Wetzleinsdorf kivételével) egyedülálló jelenség.

A Balaton-Lasinja-kultúra a térségben a középső rézkor kezdetét jelenti. Tőle keletre a Bodrogkeresztúri-kultúra korai (A) fázisa, északon pedig a Ludanice-kultúra élt vele egyidőben. Erről a korszakról Kalicz N. 1969-ben megjelent alapvetően fontos cikke óta tudunk egyre többet (Kalicz 1969). Kalicz a kultúra kialakulásában a délről érkező, közép-balkáni hatásokat tartja döntő jelentőségűnek és egy továbbélő kerámiafajtán kívül szinte elhanyagolhatónak ítéli a Lengyeli-kultúra szerepét. Zala megye területén abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy már számos többé-kevésbé feltárt lelőhelyet ismerünk a Lengyeli-kultúra legvégső, valamint a Balaton-Lasinja-kultúra korai szakaszából. Ezek alapos elemzésével hamarosan talán árnyaltabbá lehet tenni a két kultúra kapcsolatának kérdését.

Már most meg kell jegyeznem, hogy az utóbbi években egyre több jel utal arra, hogy a Lengyeli-kultúra élete nem szűnt meg a festetlen szakasz után, hanem új, rézkori életmódbeli elemekkel, találmányokkal és esetleg kisebb, délről beszivárgó népcsoportokkal a Balaton-Lasinja-kultúra letéteményese lett. Ezt a következtetést számos jelenség látszik alátámasztani.

Így például meg lehet állapítani, hogy a Lengyeli és a Balaton-Lasinja-kultúra települései ezen a zalai dombos vidéken igen gyakran található egymás közelében: Zalaszentbalázs–Pusztatető lelőhelyen a hosszúkás, lapos domb oldalában alig 200 m-re, Balatonmagyaród–Homoki-dűlőn pedig egy igen hasonló, mocsárból kiemelkedő, hosszúkás, lapos domb oldalában kb. 900 m-re találhatóak a két időszak települései.

Balatonmagyaródon, a Zalai Mikrorégió területétől valamivel keletre található a hídvépusztai lelőhely, amelynek egy része az igen késői Lengyeli-kultúrába tartozik, körárokrendszerrel. Nem messze ettől, Balatonmagyaród–Homoki-dűlő lelőhelyen a Balaton-Lasinja-kultúra települését ismerjük. Hasonló jelenségekről számol be a zalaegerszegi Göcseji Múzeum gyűjtőterületéről H. Simon Katalin is (H. Simon 1990) és a Veszprém megyei lelőhelyek leírásánál is több, már említett helyen ezt a jelenséget tapasztalhatjuk (MRT 1969).

Jól összevethetőek a korszak kultikus szokásai. E kérdést már több helyen elemeztem (Bánffy 1985, 1986, 1994), ezért itt csak annyit jegyeznek meg, hogy a Balatonmagyaród–Homoki-dűlői rituális gyermektemetkezés – nézetem szerint építési áldozat – legközelebbi párhuzama a Lengyeli-kultúra kései, festetlen szakaszába tartozó Veszprém–Felszabadulás úti leletegyüttes (alapárokba temetett gyermek) tartható.

A két korszak temetkezési szokásairól egyelőre sajnos külön-külön is nagyon keveset lehet tudni, így egyelőre sem a halotti szokások elemzése, sem az egybevetés nem lehetséges. A Lengyeli-kultúra nyugati köréből pl. egyáltalán nincs semmilyen temetkezésre utaló régészeti nyom. Nem tudjuk, mit tettek a halottaikkal. A Balaton-Lasinja-kultúrából is csupán egy-egy szórványos sírt ismerünk. A korábban idesorolt hamvasztásos temetkezések a Balaton II–III., azaz a Furchenstich-kultúra leletei (Kalicz 1973).

Nem sokkal jobb a településszerkezetek kutatásának helyzete sem. A kései Lengyeli-kultúra nagy kiterjedésű telepeivel viszonyítva a Balaton-Lasinja-kultúra népessége kisebb településeken lakott. Hasonló folyamat játszódott le az Alföldön a Tiszapolgári-kultúra idején; ott e változás oka valószínűleg az állattartás növekedése, s az ezzel együttjáró mozgékonyabb életvitel volt. Amennyiben ugyanezen folyamat régészeti jeleként lehet értékelni a Balaton-Lasinja-kultúra kisebb telepeit, akkor ez a rézkorinak tartott életmód a kelet-magyarországi kultúrákhoz képest némi késéssel vált jellemzővé a Dunántúlon.

A kerámiaanyagban, mint említettem, akadnak jelentős különbségek. Az egy- és kétfülű kancsó, a behúzott perem alatti széles törés, az enyhén behúzott szájú hordó alakú fazék, a kannelúrás díszítés és a néhol felbukkanó fényes fekete „black polished” áru vitán felül balkáni eredetű. Amint azt Kalicz N. igen helyesen megállapítja, dunántúli megjelenése a Salcuța III. kör

hatásával, valamint közelebről a Vinča D2 felbomlása körüli kultúrmozgásokkal magyarázható. A korszak fémleletei szintén délkeleti hatások meglétét jelzik (Kalicz 1980, uó. 1982).

Már a Veszprém–Felszabadulás úti típusú leletanyag ismeretében is világossá vált azonban, hogy az új formák mellett a Balaton-Lasinja-kultúrában sok a továbbélő Lengyeli forma, nem beszélve a hasonló edénykészítési technika, a homokos soványítás meglétéről.

A két kultúra egymáshoz való viszonyának alaposabb megismeréséhez mégis hiányzott eddig egy olyanfajta leletanyag, amely még az említett kései, festetlen Lengyelihez képest is fiatalabb, a Balaton-Lasinjánál azonban idősebb; vagyis a lehetséges átmeneti időszak hagyatéka.

Szerencsés módon ma már több ilyen, igen késői festetlen Lengyeli anyagot ismerünk (Lengyeli IIIb), illetve néhányról kiderült, hogy ide tartozik. A már említett Hídvépusztán, illetve Szőlőhegyi mezőn feltárt leletanyag mellett a vizsgált terület tágabb környezetében megemlíthetjük Nagykanizsa–Inkey-kápolnát, ahol jelenleg Horváth L. ásatása folyik (a késő Lengyeli leleteket Kalicz N. fogja feldolgozni). Legújabbán az M1-es autópálya építési munkálataival kapcsolatos ásatások során Figler András is hasonló jellegű lelőhelyet talált a Hanság közelében (Kalicz N. és Figler A. szíves közlése). Ezeknek az új leleteknek a feldolgozása után végre lehetőség nyílik az eltérő és közös vonások tételes elemzésére és ezzel a két kultúra között eddig meglévő „fehér folt” áthidalására.

A javarészt végét jelentő ún. Furchenstich-műveltség (régebben: Balaton II–III.), amely keletebbre a Hunyadi-halom-Salcuța IV., vagyis a Bodrogkeresztúri-kultúra végső szakaszának felel meg, egyelőre nincs képviselve a Zalai Mikrorégió területén. Nem messze tőle azonban, Bak község határában Horváth László András feltárt ilyen települést (Horváth 1990).

Nincs egyelőre tudomásunk arról sem, hogy a középső rézkor végének változásai, a délkeletről érkezett hatások befolyásolták-e a térség lakóinak életét és az utolsó nagy rézkori időszak elejéről, azaz a Boleráz és a korai Badeni-kultúráról sincs adat. A Hahót–Szartóri I-en talált Badeni település, mint említettük, a kultúra klasszikus időszakába sorolható és a terepbejárások során nem került elő kései Badeni vagy Kosztolác–Vučedoli lelőhely sem.

Irodalom:

- Banner 1956: Banner, J.: *Dis Pécéler Kultur*. Budapest
- Bánffy 1985: Bánffy, E.: Kultikus rendeltetésű leletgyűjtés a Kis-Balaton középső rézkorából (A Middle Copper Age cult assemblage from the Little Balaton Region) *ArchÉrt* 112/2, 187–192.
- Bánffy 1986a: Bánffy, E.: A Balaton-Lasinja-kultúra kultikus gödre Balatonmagyaródról (Die kultische Grube der Balaton-Lasinja-Periode in Balatonmagyaród) *Zalai Gyűjtemény* 25, 5–12.
- Bánffy 1986b: Bánffy, E.: Cultic finds of the Middle Copper Age of Western Hungary – connections with South East Europe. In: *Archaeology and fertility at the first International Conference on Archaeology of the Ancient Mediterranean*. Malta 1985. Ed.: A. Bonanno, Amsterdam 69–78.
- Bánffy 1990: Bánffy, E.: Übergang des Spätneolithikum in die Kupferzeit im Komitat Zala (Átmenet a késő neolitikumból a korai rézkorba Zala megyében) *Zalai Múzeum* 2, 67–70.
- Bánffy 1994: Bánffy, E.: Javarézkori leletek Balatonmagyaród–Homoki dűlőről. *Zalai Múzeum* 5, 239–250.
- Bondár 1987: Bondár, M.: Újabb adatok a Badeni-kultúra temetkezéseihez (Neuere Beiträge zu Bestattungen der Badener-Kultur) *Zalai Múzeum* 1, 47–58.
- Bondár 1991: Bondár, M.: A Badeni-kultúra telepe Balatonmagyaródon (Die Siedlung der Badener-Kultur von Balatonmagyaród) *Zalai Gyűjtemény* 3, 137–154.
- Ecsedy 1982: Ecsedy, I.: Ásatások Zók-Várhegyen (1977–1986) *JPMÉ* 27, 59–106.
- Horváth 1990: Horváth, L.A.: Beziehungen zwischen der Tiefebene und Transdanubien in der mittleren Kupferzeit. *Zalai Múzeum* 2, 81–100.
- H.Simon 1987: H.Simon, K.: Neolit és rézkori települések Tekenyé határában (Neolithische und kupferzeitliche Siedlungen in der Gemarkung von Tekenyé) *Zalai Múzeum* 1, 7–46.
- H.Simon 1990: H.Simon, K.: Der Stand und die Aufgaben Neolithikum- und Kupferzeitforschung im Komitat Zala. *Zalai Múzeum* 2, 44–66.
- Kalicz 1969: Kalicz, N.: A rézkori Balatoni-csoport Veszprém megyében (Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém) *VMMK* 8, 83–90.
- Kalicz 1969–70: Kalicz, N.: A Balatoni-csoport emlékei a Dél-Dunántúlon. *JPMÉ* 14–15, 75–96.
- Kalicz 1971: Kalicz, N.: Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód (Jahresbericht 1969) *MittArchInst* 2, 15–25.
- Kalicz 1972: Kalicz, N.: Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód (Jahresbericht 1970) *MittArchInst* 3, 65–71
- Kalicz 1973: Kalicz, N.: Über die chronologische Stellung der Balaton-gruppe. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 131–165.
- Kalicz 1974–75: Kalicz, N.: Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód (Jahresbericht 1972) *MittArchInst* 5, 33–39.
- Kalicz 1980: Kalicz, N.: The Balaton-Lasinja culture groups in Western Hungary, Austria and North West Yugoslavia concerning their distribution and origin. *JIES* 8/3–4, 245–271.
- Kalicz 1982: Kalicz, N.: A Balaton-Lasinja-kultúra történeti kérdése és fémleletei (The historical problems of the Balaton-Lasinja culture and its metal finds). *ArchÉrt* 109, 3–17.
- Kalicz 1983–84: Übersicht über den Forschungsstand der Lengyel-Kultur und die ältesten „Wehranlagen“ in Ungarn. *Mitt.d.ÖA f. Ur- und Frühgesch.* 33–34, 271–293.
- Kalicz 1985: Kalicz, N.: Kőkori falu Aszódon. *Aszód*
- Kalicz 1991: Kalicz, N.: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: *Macht, Herrschaft und Gold. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen*, 1988. Bonn, 347–387.
- Károlyi 1983–84: Károlyi, M.: Ergebnisse der Ausgrabungen bis 1980 in der befestigten Ansiedlung von Sé, Westungarn. In: *Mitt. d. österreichischen AG f. Ur und Frühgesch.* 33–34, 293–307.
- Köszegi 1968: Köszegi F.: *A Dunántúl története a késő bronzkorban*. Budapest
- Letica 1967: Letica, Z.: Miniature vessels from Vinča. *ZRNM* 5
- MRT 1969: *Magyar Régészeti Topográfia* 2. A veszprémi járás. Budapest
- Nemejcová-Pavúková 1980: Nemejcová-Pavúková, V.: Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodin (1979). *Arch. V. N. na Slov.*
- Nemejcová-Pavúková 1981: Nemejcová-Pavúková, V.: Grabungsergebnisse in Svodin. *Arch. V. N. na Slov. Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 297–316.
- Neugebauer 1982: Neugebauer, J-W. – Neugebauer-Maresch, C. H.: *6000 Jahre Schanzboden. Führer zur Sonderausstellung Poysdorf*
- Neustupny 1973: Neustupny, E.: Die Badener Kultur. In: *Symposium über die Entstehung der Badener Kultur*, Bratislava
- Patek 1968: Patek, E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. *Arch. Hung.* 44, Bp.
- Praist. Jug. Zem. 1979: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja III, Eneolitsko doba*. Sarajevo
- Raczky 1974: Raczky, P.: A Lengyeli-kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon. *ArchÉrt* 101, 185–210.

- Ruttkay 1983: Ruttkay, E.: Das Neolithikum in Niederösterreich (Forschungsberichte zur Ur- und Frühgesch. Nr. 12) Wien
- Schmidt 1945: Schmidt, R. R.: Die Burg Vučedol. Zagreb
- Virág 1986: Virág, Zs. M.: Javarézkori leletek Zalavár-Basaszigetéről (Middle copper age finds from Zalavár-Basasziget) ArchÉrt 113, 3–14.

- Virág 1990: Virág, Zs. M.: Vorbericht über die Ergebnisse der Freilegung der kupferzeitlichen Siedlung von Zalavár-Basasziget (Angaben zur Siedlungsstruktur und Wirtschaft der Balaton-Lasinja I. Kultur) (Előzetes beszámoló a Zalavár-Basaszigeti rézkori telep feltárásának eredményeiről) Zalai Múzeum 2, 71–79.

Neolithische und kupferzeitliche Siedlungen in der Gemarkung von Hahót und Zalaszentbalázs

(Zalaszentbalázs–Pusztatető, Hahót-Szartóri I-II)

In der vorliegenden Studie werden die neolithischen und kupferzeitlichen Befunde der im Rahmen der Mikroregionforschungen im Komitat Zala durchgeführten drei kleineren Ausgrabungen der Verfasserin veröffentlicht.

In Zalaszentbalázs–Pusztatető wurden die Objekte der frühen Lengyel-Kultur (T.3–6; T.7.1–3; T.8–15) und die der Balaton-Lasinja-Kultur (T.16–26), auf dem Fundort Hahót-Szartóri I die der Lengyel- (T.28–29), der Balaton-Lasinja- und der Baden-Kultur (T.35–41) bzw. auf dem Hahót-Szartóri II die der Balaton-Lasinja-Kultur (T.30–34) im Jahre 1989 und 1990 freigelegt.

Die Resultate der Ausgrabungen können wie folgt zusammengefaßt werden:

Die Hügelrücken und -hänge dieses von dem Platten-see westlich-südwestlich liegenden Gebietes waren – mit Ausnahme der sich etwas tiefer ziehenden sumpfigen Fluß- und Bachtäler – mindestens von Anfang des Neolithikums an bewohnt. Das Auftauchen der Starčevo-Kultur in Transdanubien kann als die letzte Erscheinung eines riesigen südosteuropäischen frühneolithischen Kulturkreises in Nordwesten betrachtet werden. Dieser Kulturkreis war in der Großen Ungarischen Tiefebene (Körös), in Siebenbürgen (Criş), auf dem Mittelbalkan (Starčevo), in Bulgarien (Karanovo I – Pernik – Galabnik – Čavdar – Kremikovci), sogar auf dem nördlichen Teil des heutigen Griechenlands in Thessalien (Protoszklo-Horizont) verbreitet. Aufgrund der obigen Zusammenhänge wurde die ausführliche Bearbeitung der transdanubischen Fundorte und Funde der Starčevo-Kultur von N. Kalicz in der jüngstens veröffentlichten Monographie durchgeführt (KALICZ 1991).

Die Grenzen der Starčevo-Kultur wurden von Kalicz aufgrund der Fundorte in Norden etwa 20 km und in Osten 40 km entfernt vom Plattensee, während in Westen die Linie Zalaegerszeg-Becsehely entlang bestimmt (KALICZ 1991, 117, 118). Frühneolithische Funde kamen leider in dem, zu den Mikroregionforschungen des Komitates Zala gehörenden Areal bis jetzt weder im Laufe der Geländebegehungen noch an Ausgrabungen vor. In der Umgebung von Zalaegerszeg wurden aber

einige Starčevo-Funde von Katalin H. Simon und László András Horváth gesammelt (gefällige mündliche Mitteilung von Katalin H. Simon). Demnach vertreten die dortigen frühneolithischen Scherben den nördlichsten und zugleich den westlichsten Fundort dieser Kultur.

In dem bis dahin durchforschten Gebiet kamen leider die Scherben weder der älteren Linienbandkeramik noch der Zseliz-Kultur zum Vorschein. Es ist wahrscheinlich, daß die jüngeren Siedlungen, wenn es solche auch gab, durch das Tiefpflügen vernichtet wurden. Dementsprechend können keine neuen Angaben zu der mittelneolithischen Entwicklung dieses Areals bzw. zu den neuesten von N. Kalicz aufgeworfenen Problemen (KALICZ im Druck) geliefert werden.

Die in diesem Gebiet registrierbaren ältesten Bewohner waren also die der frühesten Phase der Lengyel-Kultur. Diese Phase vertritt zugleich die Entfaltungsperiode der Lengyel-Kultur in West-Transdanubien, mit guten Parallelen zur Funde vom Sé-Charakter (Károlyi 1983–84, Kalicz 1983–84). Unter der hier eingereihten Funden gabe es noch keine einzige ritzverzierte Scherbe. Die rot-gelben, selten schwarz bemalten dünnwandigen Gefäße, die winzigen Buckelverzierungen und die Becher mit eingezogenem Rand einerseits, und die extrem grobe, graubraune Hauskeramik mit Kieselmauerung andererseits sind alle charakteristische Merkmale dieser Phase. Auch aufgrund der in der Umgebung von Zalaegerszeg in den letzteren Zeiten durchgeführten Geländebegehungen ist es anzunehmen, daß dieses Gebiet in der älteren Periode der Lengyel-Kultur dicht bewohnt war (H. Simon 1987).

Im Vergleich zu den weiter liegenden Gebieten der Lengyel-Kultur muß das hier behandelte Fundmaterial von den, für den östlichen Teil Transdanubiens kennzeichnenden Lengyel-Funden abgesondert werden, da die dort ziemlich charakteristischen Formen, nämlich der hohe Rohrfuß und in erster Linie das große dreiteilige Gefäß, d.h. das Gefäß mit bikonischem Bauch und breit ausladendem Rand in dem neulich vorgekommenen Material vollkommen fehlen. Etwas mehrere Ähnlichkeiten konnten auf dem nordtransdanubischen und

auf dem nordöstlichen Grenzgebiet mit den Funden von Csabdi-Télizöldes (ANTONI 1982) und hauptsächlich mit denen von Aszód (KALICZ 1971; KALICZ 1972; KALICZ 174–75; KALICZ 1985) und Szőgyén (Svodín) (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1980; (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981) nachgewiesen werden. Die bi- und polychrome Bemalung, das häufige Auftreten der dünnwandigen, beinahe Miniaturgefäße und der schon behandelte Becher mit ausladendem Rand, an dem sich das Umbo in der Nähe des Gefäßbodens befindet, sind gemeinsame Charakteristiken. Es ist noch hinzuzufügen, daß schöne Parallelen dieser Gefäße in der polychromen Phase der ostösterreichischen MOG ebenfalls aufzufinden sind (RUTTKAY 1983, T.8–9; NEUGEBAUER 1982).

Die Funde der weißbemalten Phase der Lengyel-Kultur kamen an unseren vier Ausgrabungen nicht zum Vorschein. In diesem Umkreis sind sonst wenige Fundorte bzw. Funde dieser Periode bekannt (H.SIMON 1987; H.SIMON 1990).

Die bis dahin erwähnten archäologischen Kulturen bzw. die I. und II.Phase der Lengyel-Kultur sind vor den Urzeitforschern Transdanubiens seit langem bekannt. Es war aber auch noch am Ende der 60er Jahre eine ungelöste Frage, wann und wie die Lengyel-Kultur aufhörte (KALICZ 1969, 201) und ob sie sich mit der, ebenfalls nicht lange bekannten Balaton-Lasinja-Kultur (früher: Balaton I-Gruppe) berührte. Die auf dem Fundort Veszprém-Felszabadulás-Straße vorgekommenen waren die ersten Funde der Lengyel-Kultur, die der anderswo schon bekannten späten, unbemalten und schon frühkupferzeitlichen Phase der Lengyel-Kultur zuzuordnen sind (RACZKY 1974). In derselben Publikation wurden auch einige, im Laufe von, in der Umgebung gemachten kleineren Geländebegehungen gesammelten Funde (Veszprémpinkóc, Veszprém-Nyúlkertek und der weiter liegende Fundort Keszthely-Zrínyi-Straße) von P. Raczky veröffentlicht.

Es ist zu bemerken, daß die Funde von Veszprémpinkóc im Band 3 der Archäologischen Topographie Ungarns (MRT/3), der 1968 abgeschlossen und 1970 veröffentlicht wurde, auf der Seite 251 teils noch als das Material der Lengyel-, teils aber als das der Balaton-Lasinja-Kultur wären bewertet werden können (250–252, Abb.84). Es ist aber vorstellbar, daß es sich auch in diesem Fall um die letzte (eventuell auch noch ganz an das Ende der unbemalten Phase datierbare) Periode der Lengyel-Kultur handelt. Auch die Lage der in dem erwähnten topographischen Band vorgestellten Gefäßbruchstücke von Hidegkút-Középdűlő (24/7) und Hidegkút-Linzacker (27/8) kann ähnlich sein: Die Knubben unter dem Gefäßrand, die Schnabelhenkel und ein größerer Rohrfuß erinnern noch an die Lengyel-Kultur, aber das Bruchstück mit einem unterrand-ständigen Henkel und der zweihenkelige Topf sind schon für die

Balaton-Lasinja-Kultur kennzeichnend. Selbst P. Raczky stellte in Beziehung mit den Funden von Veszprém-Nyúlkertek fest, daß sie einheitlich in die III. unbemalte Phase der Lengyel-Kultur datierbar sind, obzwar sie ursprünglich ebenfalls in zwei Kulturen, d.h. in die Lengyel- und in die Balaton-Lasinja-Kultur geteilt wurden.

Das Vorkommen der späten Phase der Lengyel-Kultur in Keszthely deutete das erstmal darauf hin, daß Fundorte aus diesem Zeitalter auch im Gebiet des Komitates Zala zu erwarten sind. Von den in der vorliegenden Studie bekanntgemachten vier Fundorten wurden Objekte von diesem Alter mit wenigen Funden nur in Hahót-Szartóri I gefunden, aber im Gebiet zwischen Hahót-Szartóri und Zalaszentbalázs-Pusztatető wurde ein Teil des Fundortes Zalaszentbalázs-Szőlőhegy-Wiese von M. Bondár freigelegt, wo ausschließlich die unbemalten Keramikfunde der Lengyel-Kultur auftraten. (Auf dem letztgenannten Fundort wurden neue Ausgrabungen von Verfasserin dieser Studie 1992 durchgeführt, als drei niedergebrannte Häuser erschlossen werden konnten. Das Fundmaterial dieser Objekte scheint noch jünger zu sein, als die von P. Raczky bearbeiteten Funde von Veszprém-Felszabadulás-Straße.)

Der Fundort Balatonmagyaród-Hídvégpuszta ist noch erwähnenswert, wo sich eine großflächige Siedlung der späten Lengyel-Kultur außer den Befunden vieler anderer Zeitalter befindet. Sie ist mit einer Kreisgrabenanlage umgeben, was sonst in der jüngeren Periode der Lengyel-Kultur (vielleicht mit der einzigen Ausnahme von Wetzleinsdorf) eine einzigartige Erscheinung ist.

Mit der Balaton-Lasinja I-Kultur beginnt die mittlere Kupferzeit in dieser Region. Gleichzeitig lebten die frühe A/ Phase der Bodrogkeresztúr-Kultur und die Ludanice-Kultur östlich bzw. nördlich davon. Über dieses Zeitalter ist es seit der 1969 veröffentlichten grundlegend wichtigen Arbeit von N. Kalicz immer mehr zu wissen (KALICZ 1969). Kalicz schrieb den von Süden kommenden mittelbalkanischen Einwirkungen eine entscheidende Bedeutung zu und außer manchen fortlebenden Keramikarten hielt er die Rolle der Lengyel-Kultur für beinahe unbedeutend. Im Gebiet des Komitates Zala ergibt sich der glückliche Fall, daß schon zahlreiche, mehr oder weniger freigelegte Fundorte der allerletzten Phase der Lengyel- bzw. der frühen Phase der Balaton-Lasinja-Kultur bekannt sind. Durch die gründliche Analyse kann man vielleicht der Problematik der Beziehungen zwischen beiden Kulturen alsbald näher kommen.

Es ist schon jetzt zu bemerken, daß mehrere Zeichen in den letzten Jahren darauf hinweisen, daß das Leben der Lengyel-Kultur nach der unbemalten Phase nicht aufhörte, sondern sie mit neuen, kupferzeitlichen Elementen der Lebensweise, mit Erfindungen und eventuell mit kleineren, von Süden infiltrierenden Volksgruppen

zum Hüter der Balaton-Lasinja-Kultur wurde. Zahlreiche Erscheinungen lassen mich darauf schließen.

So ist es z.B. feststellbar, daß die Siedlungen der Lengyel- und der Balaton-Lasinja-Kultur in der Hügellandschaft von Zala ziemlich häufig nebeneinander liegen: Auf dem Fundort Zalaszentbalázs-Pusztatető befinden sich die Siedlungen beider Epochen kaum 200 m weit voneinander auf dem Hang eines länglichen, flachen Hügels und in Balatonmagyaród wurden sie auf dem Hang eines sehr ähnlichen, sich aus dem Sumpf erhebenden Hügels in einer Weite von etwa 900 m voneinander entdeckt.

Der Fundort Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, dessen Befunde mit einer Kreisgrabenanlage teils die ziemlich späte Lengyel-Kultur vertreten, befindet sich etwas östlich vom Gebiet der im Komitat Zala durchgeführten Mikroregionforschungen. In seiner Nähe, in Balatonmagyaród-Homoki-Flur ist die Siedlung der Balaton-Lasinja-Kultur bekannt. Über ähnliche, auf dem Sammelgebiet des Zalaegerszeger Gőcseji-Museums beobachtete Erscheinungen berichtet auch Katalin H. Simon (H. SIMON 1990). Bei der Beschreibung der Fundorte im Komitat Veszprém konnte diese Erscheinung auf mehreren, oben schon behandelten Fundorten registriert werden (MRT 1969).

Die Kultbräuche dieser Epoche sind miteinander gut zu vergleichen. Diese Frage wurde von mir schon mehrmals analysiert (BÁNFFY 1985; BÁNFFY 1986; BÁNFFY 1994), darum sei es hierorts nur soviel bemerkt, daß der in Veszprém-Felszabadulás-Straße freigelegte, in die späte, unbemalte Phase der Lengyel-Kultur datierbare Fundkomplex (in einen Fundamentgraben bestattetes Kind) als die beste Parallele der ritualen Kinderbestattung von Balatonmagyaród-Homoki-Flur, die meines Erachtens ein Bauopfer war, betrachtet werden kann.

Über die Bestattungssitten beider Perioden ist es auch einzeln ziemlich wenig zu wissen, demnach sind weder die Analyse noch der Vergleich der Bestattungssitten möglich. Im westlichen Kreis der Lengyel-Kultur gibt es z.B. keine, auf Bestattungen hinweisenden archäologischen Spuren. Man weiß nicht, was sie mit den Toten gemacht hatten. In der Balaton-Lasinja-Kultur sind Gräber ebenfalls nur sporadisch bekannt. Die früher hier eingeordneten Brandgräber gehören der Balaton II-III, d.h. der Furchenstichkeramikultur an (KALICZ 1973).

Auch die Lage der Forschung der Siedlungssysteme ist nicht viel besser. Im Vergleich zu den Siedlungen von großem Umfang der späten Lengyel-Kultur sind die Siedlungsplätze der Balaton-Lasinja-Kultur kleiner. Ein ähnlicher Prozeß spielt sich zur Zeit der Tiszapolgár-Kultur in der Großen Ungarischen Tiefebene ab, wo der Grund der Änderungen wahrscheinlich die Zunahme der Tierhaltung und die damit verbundene beweglichere

Lebensweise waren. Können die kleineren Siedlungen der Balaton-Lasinja-Kultur als die archäologischen Zeichen dieses Prozesses bewertet werden, ist es feststellbar, daß diese, für kupferzeitlich gehaltene Lebensweise im Vergleich zu den ostungarischen Kulturen etwas später in Transdanubien kennzeichnend wurde.

Wie erwähnt, gibt es bedeutende Unterschiede in dem Keramikmaterial. Die ein- und zweihenkeligen Kannen, der scharfe Umbruch unter dem eingezogenen Rand, der tonnenförmige Topf mit leicht eingezogenem Rand, die kannelierte Verzierung und die hie und da auftauchende „black polished“-Ware sind unbestreitbar von balkanischer Herkunft. Wie es von N. Kalicz richtig festgestellt wurde, ist ihr Auftauchen in Transdanubien durch die Einwirkung des Salcuța III-Kreises bzw. näher durch die, sich um den Zerfall der Vinča D2 ausbildenden Kulturbewegungen zu erklären. Die Metallfunde dieses Zeitalters weisen ebenfalls auf die Existenz südöstlicher Einflüsse hin (KALICZ 1980; KALICZ 1982).

In Kenntnis des Fundmaterials vom Typ Veszprém-Felszabadulás-Straße wurde es schon klar, daß zahlreiche Lengyel-Formen neben den neuen in der Balaton-Lasinja-Kultur fortleben, abgesehen von der ähnlichen Herstellungstechnik, von der Sandmagerung der Gefäße.

Zur gründlichen Erkenntnis des Verhältnisses beider Kulturen zueinander fehlte doch ein Fundmaterial bis jetzt, das noch jünger als die erwähnte, späte, unbemalte Lengyel-Keramik, aber älter als die der Balaton-Lasinja-Kultur ist, also die Nachlassenschaft der möglichen Übergangsperiode.

Glücklicherweise stehen uns schon mehrere, ziemlich späte, unbemalte Lengyel-Funde (Lengyel IIIb) zur Verfügung bzw. stellte es sich heraus, daß einige hierher eingeordnet werden können.

Außer den behandelten Funden von Hídvégpuszta und Szőlőhegy-Wiese kann noch der, in der weiteren Umgebung des untersuchten Gebietes befindliche Fundort Nagykanizsa-Inkey-kápolna erwähnt werden, wo vorläufig die Ausgrabungen von László Horváth stattfinden und dessen Fundmaterial von N. Kalicz bearbeitet wird. Neuestens wurde ein Fundort ähnlichen Charakters von András Figler in der Nähe der Landschaft Hanság im Laufe der, sich an die Bauarbeiten der Autobahn M1 knüpfenden Ausgrabungen entdeckt (gefällige Mitteilung von N. Kalicz und A. Figler). Die Bearbeitung dieser neuen Funde ermöglicht die kategorische Analyse der abweichenden und gemeinsamen Züge und dadurch die Aufhebung „des weißen Fleckes“ zwischen diesen Kulturen.

Die am Ende der Hochkupferzeit existierende sog. Furchenstichkeramikultur (früher: Balaton II-III), die weiter nach Osten der Hunyadihalom-Salcuța IV, d.h. der Endphase der Bodrogkeresztúr-Kultur entspricht, ist im Bereich der Mikroregionforschungen des Komitates

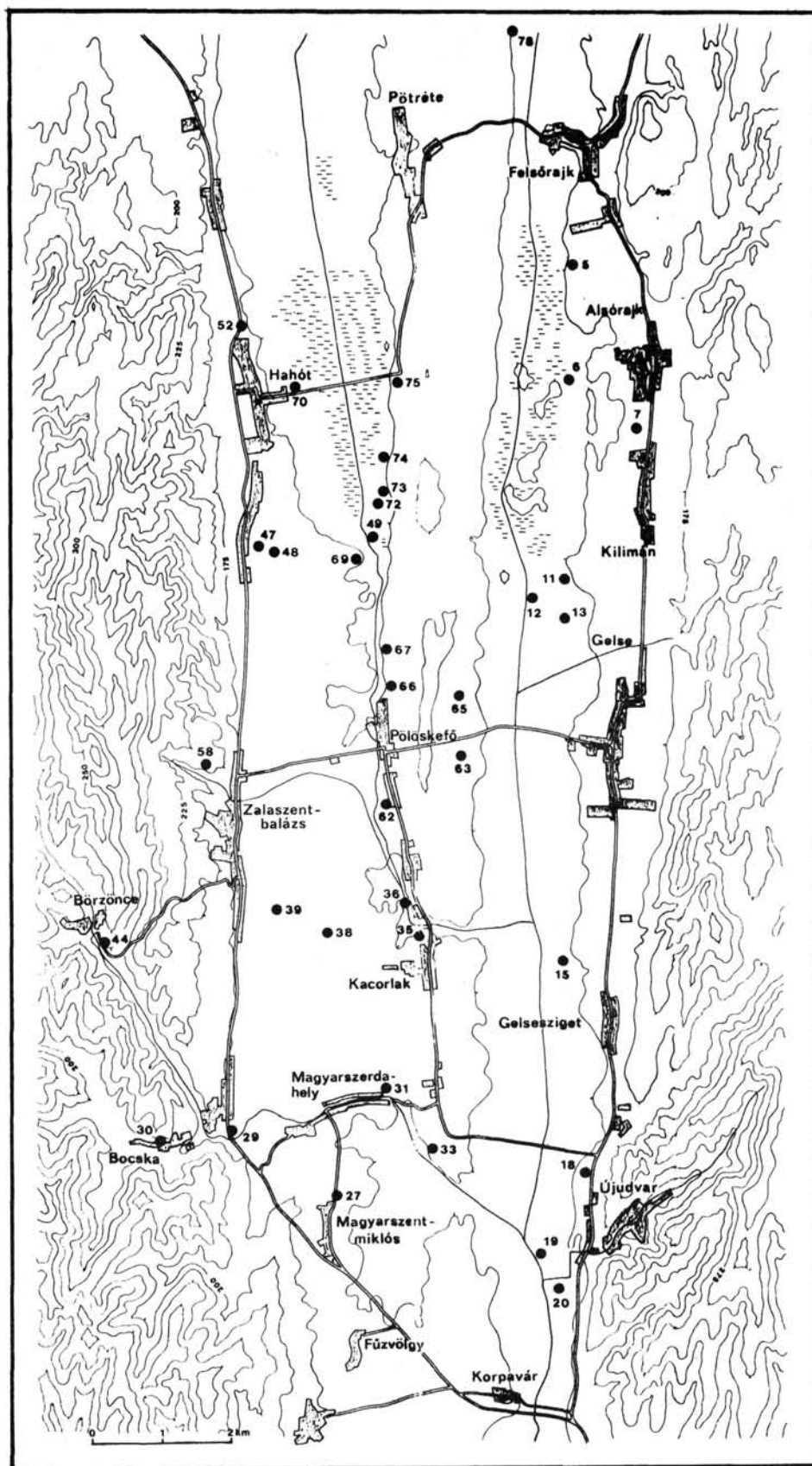
Zala vorläufig nicht vertreten. Aber nicht weit davon, in der Gemarkung der Gemeinde Bak wurde eine Siedlung aus diesem Zeitalter von László András Horváth erschlossen (HORVÁTH 1990).

Vorläufig ist es auch nicht zu wissen, ob das Leben der Bewohner dieses Areals durch die Änderungen am Ende der mittleren Kupferzeit und durch die von Südosten kommenden Einwirkungen beeinflusst wurde. Man verfügt über keine Angaben vom Anfang der letzten

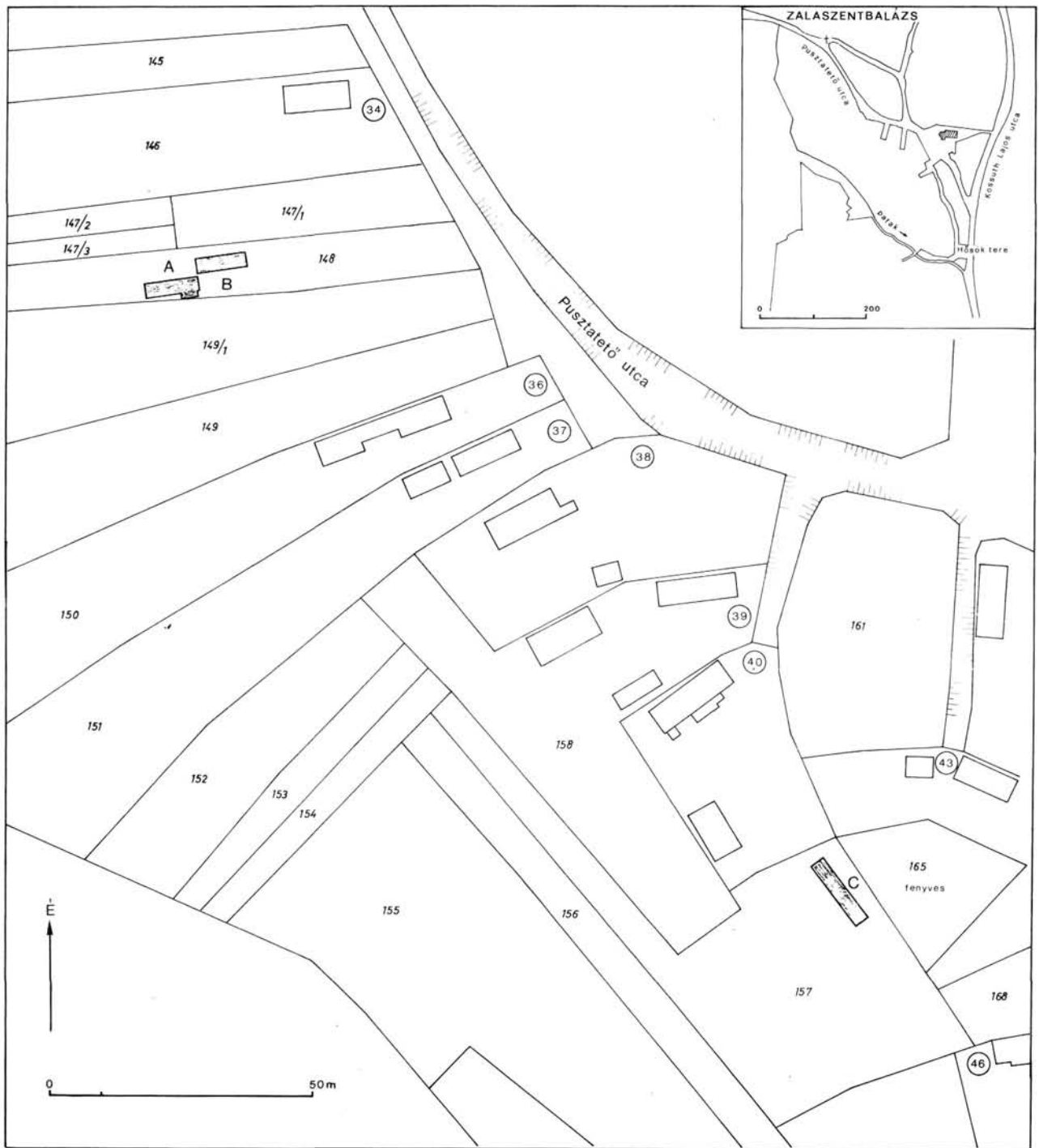
kupferzeitlichen Periode, genauer über die Boleráz- und die frühe Baden-Kultur ebenfalls nicht. Die auf dem Fundort Hahót-Szartóri I vorgekommene Baden-Siedlung kann – wie erwähnt – der klassischen Phase dieser Kultur zugeordnet werden.

Späte Baden- oder Kosztolác-Vučedol-Fundorte kamen auch im Laufe der Geländebegehungen nicht vor.

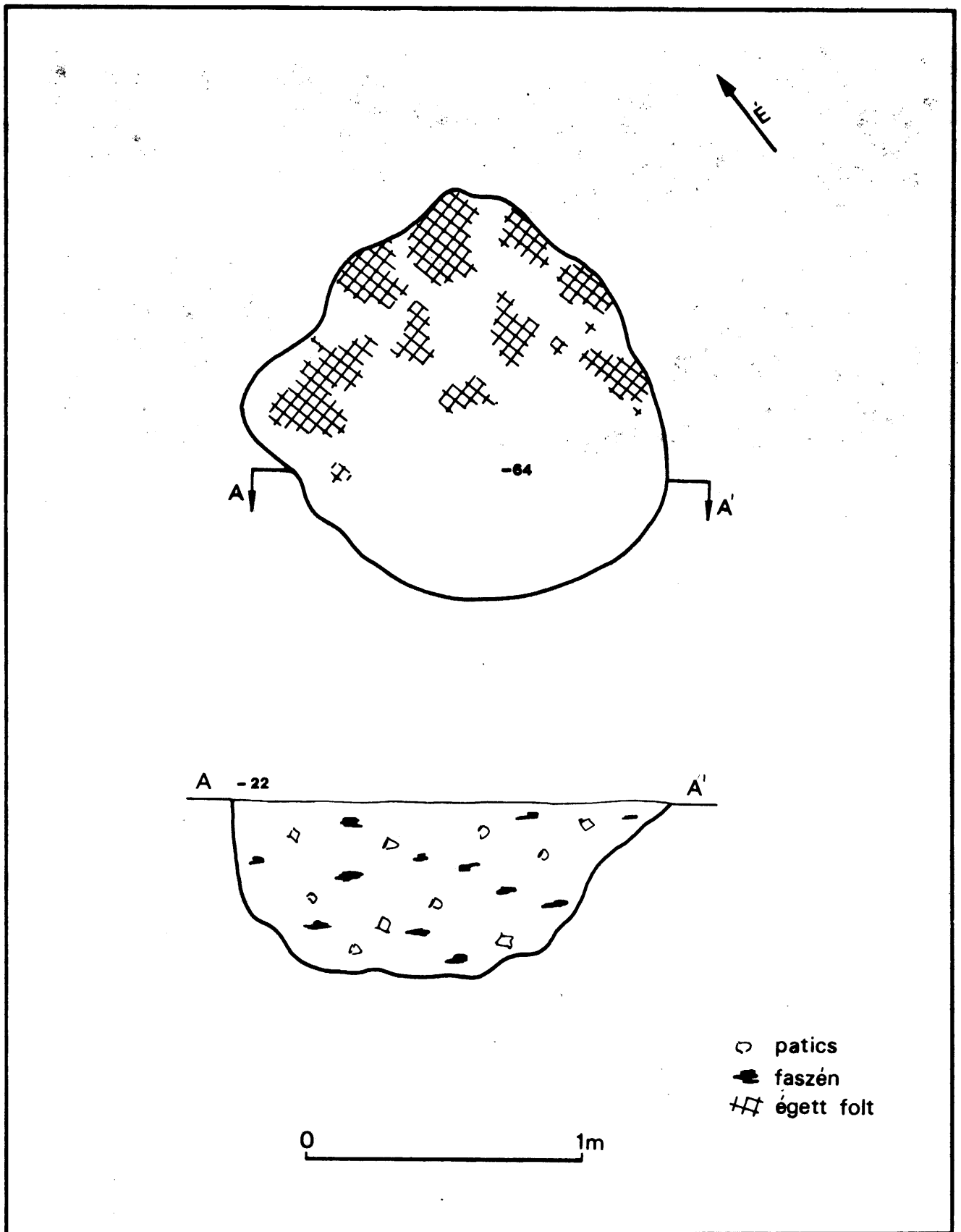
Übersetzt Von H.Simon Katalin



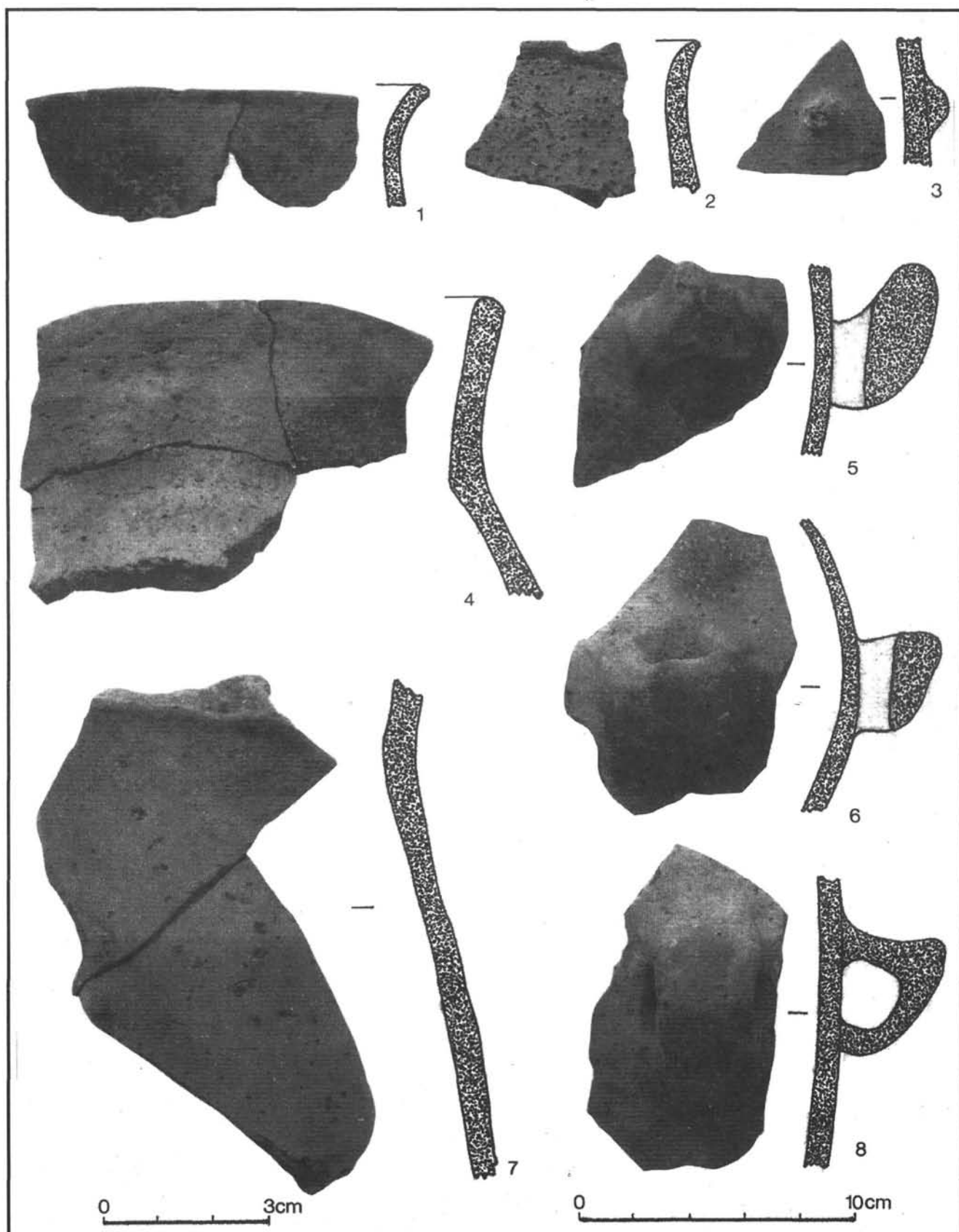
I. kép: A Hahóti mikrorégió területe, rajta Hahót és Zalaszentbalázs



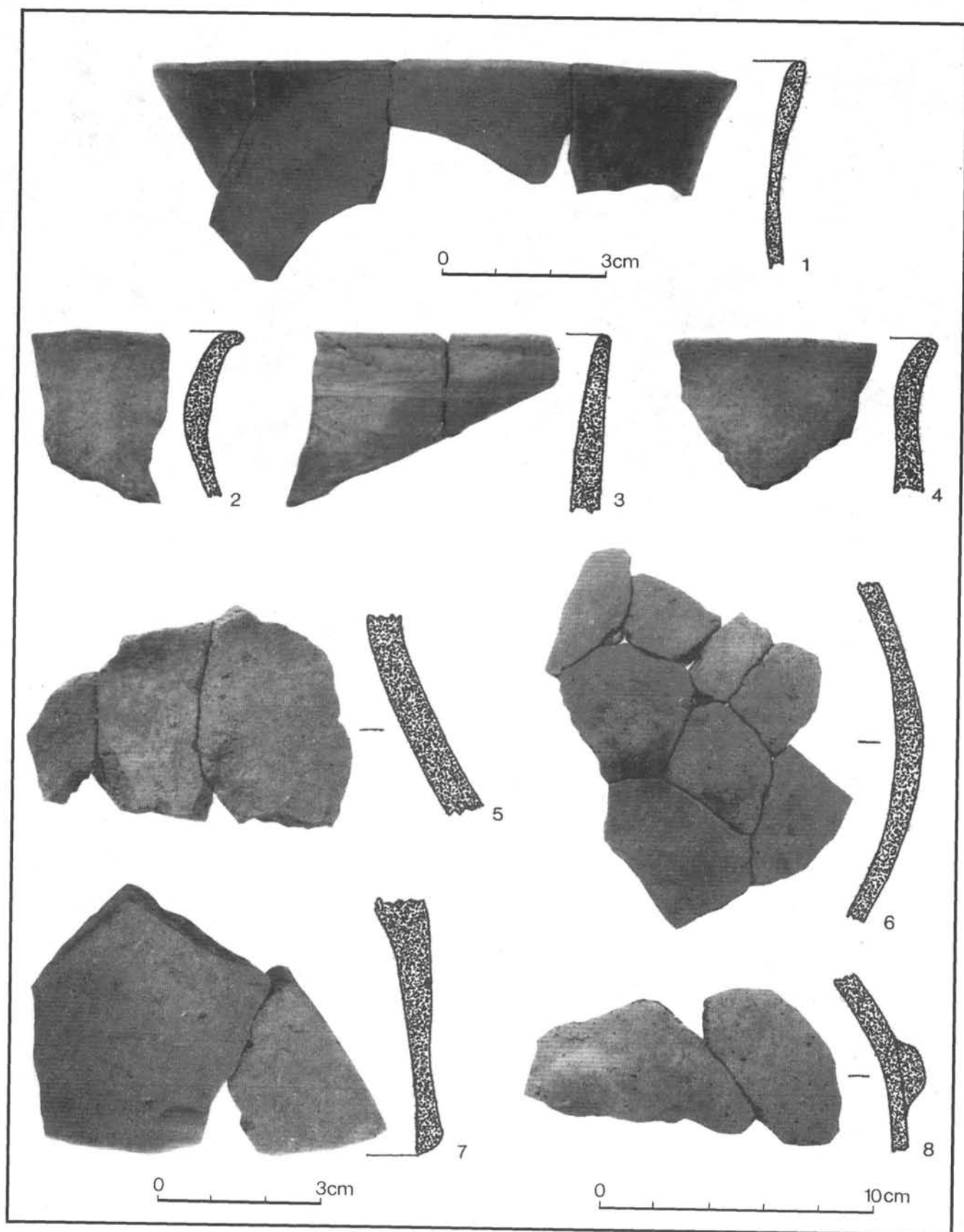
2. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, az 1988. évi ásatás szelvényei, helyszínvázlat



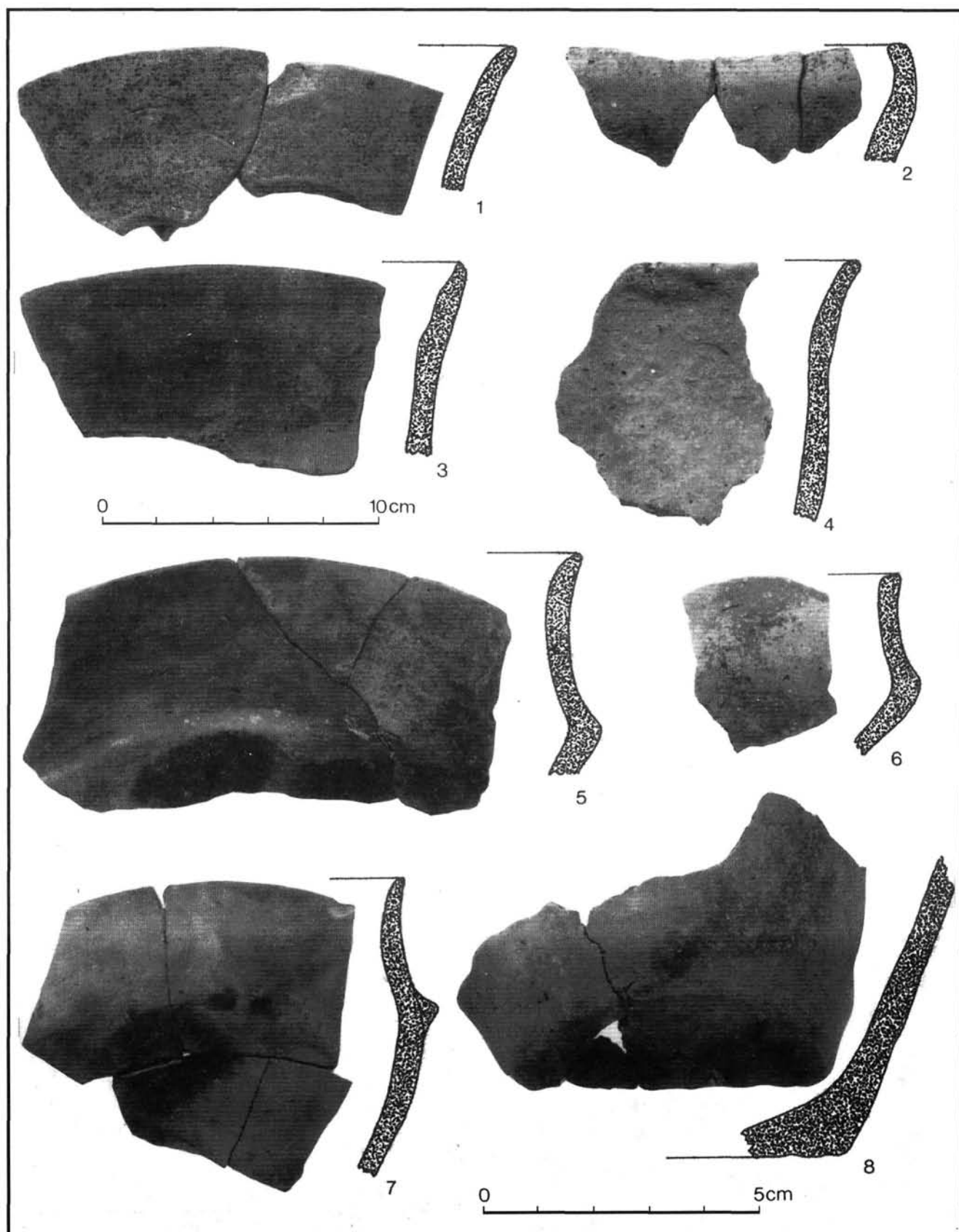
3. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, A szelvény, 1. obj., felülnézet és metszet (korai Lengyeli-kultúra)



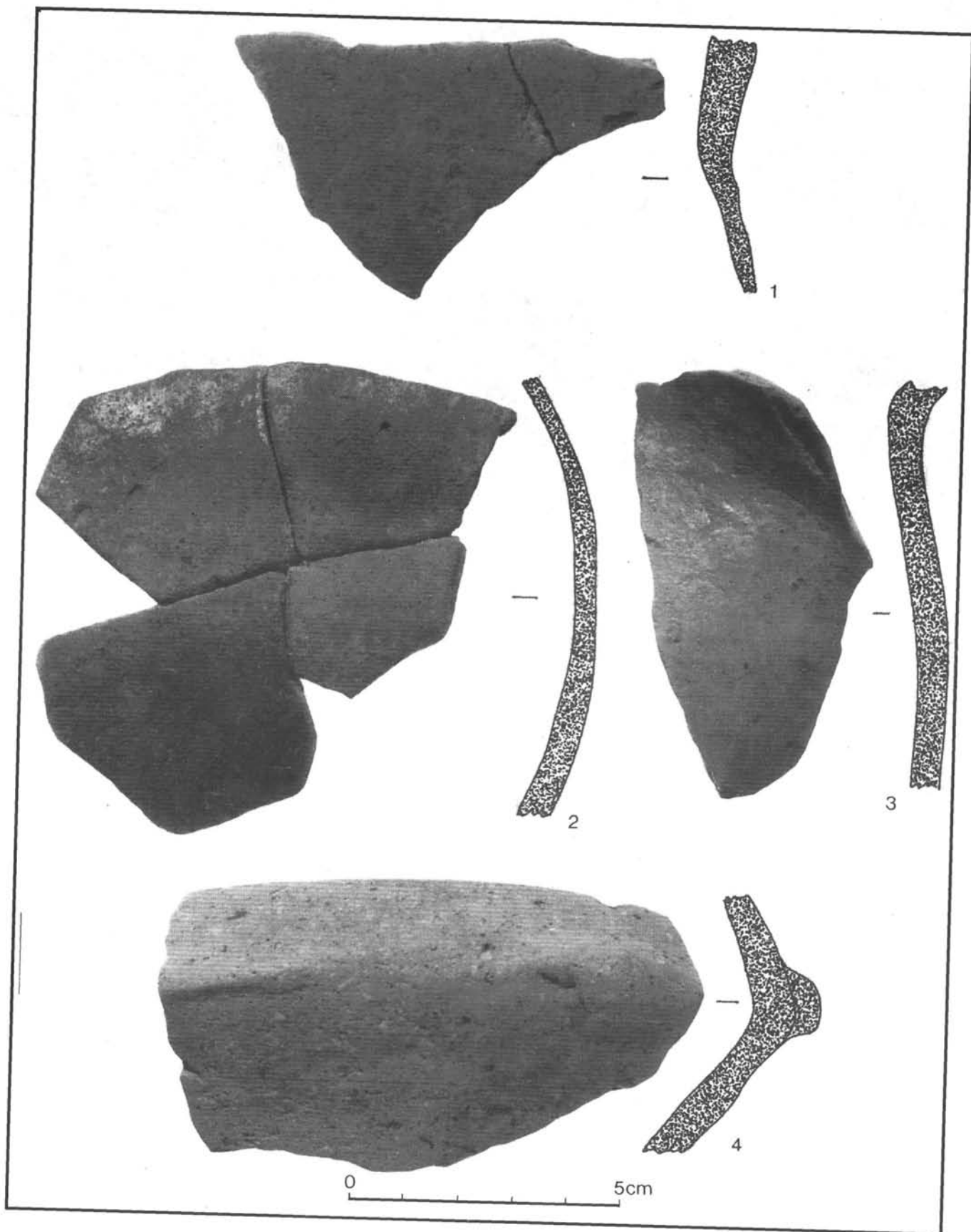
4. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



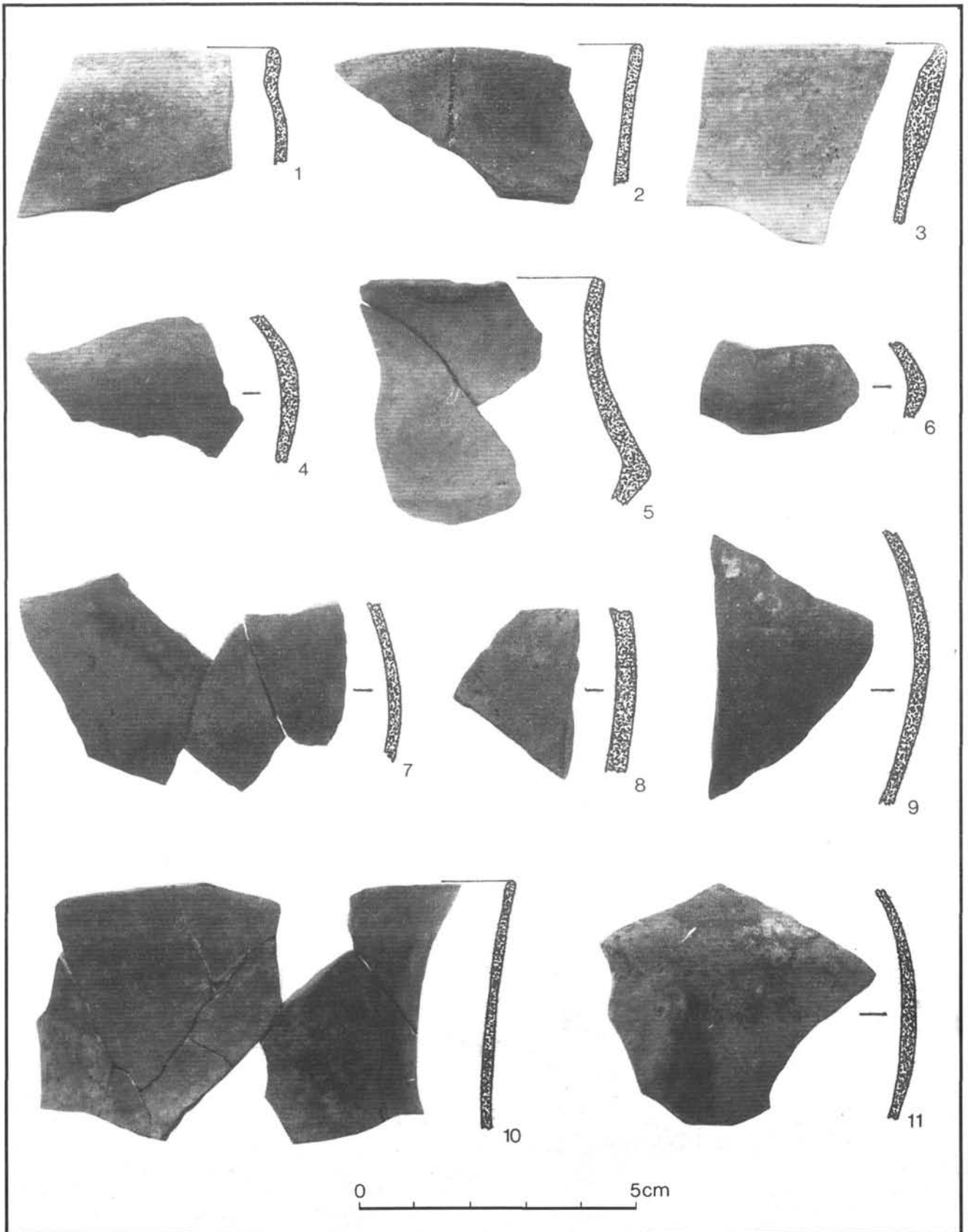
5. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



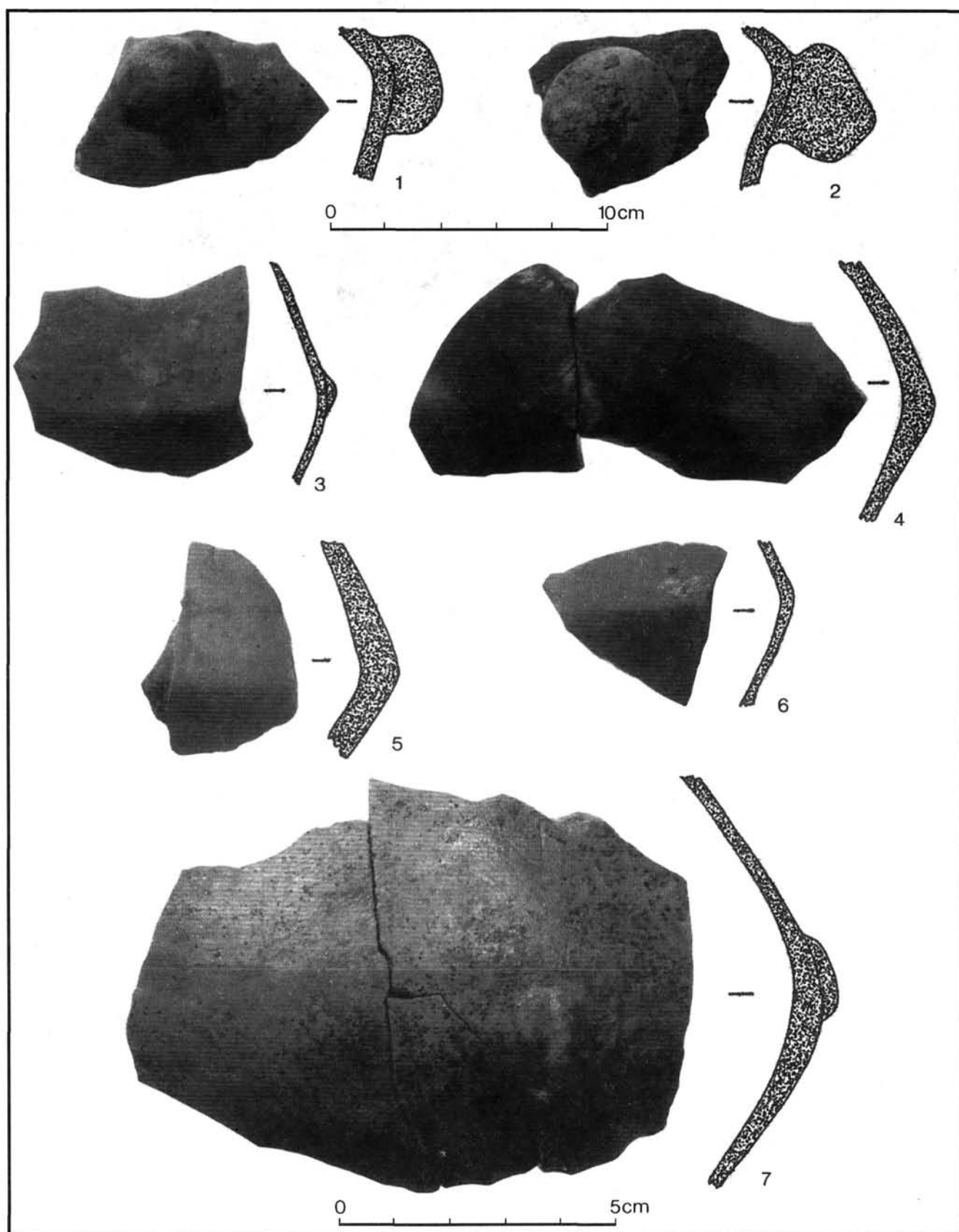
6. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



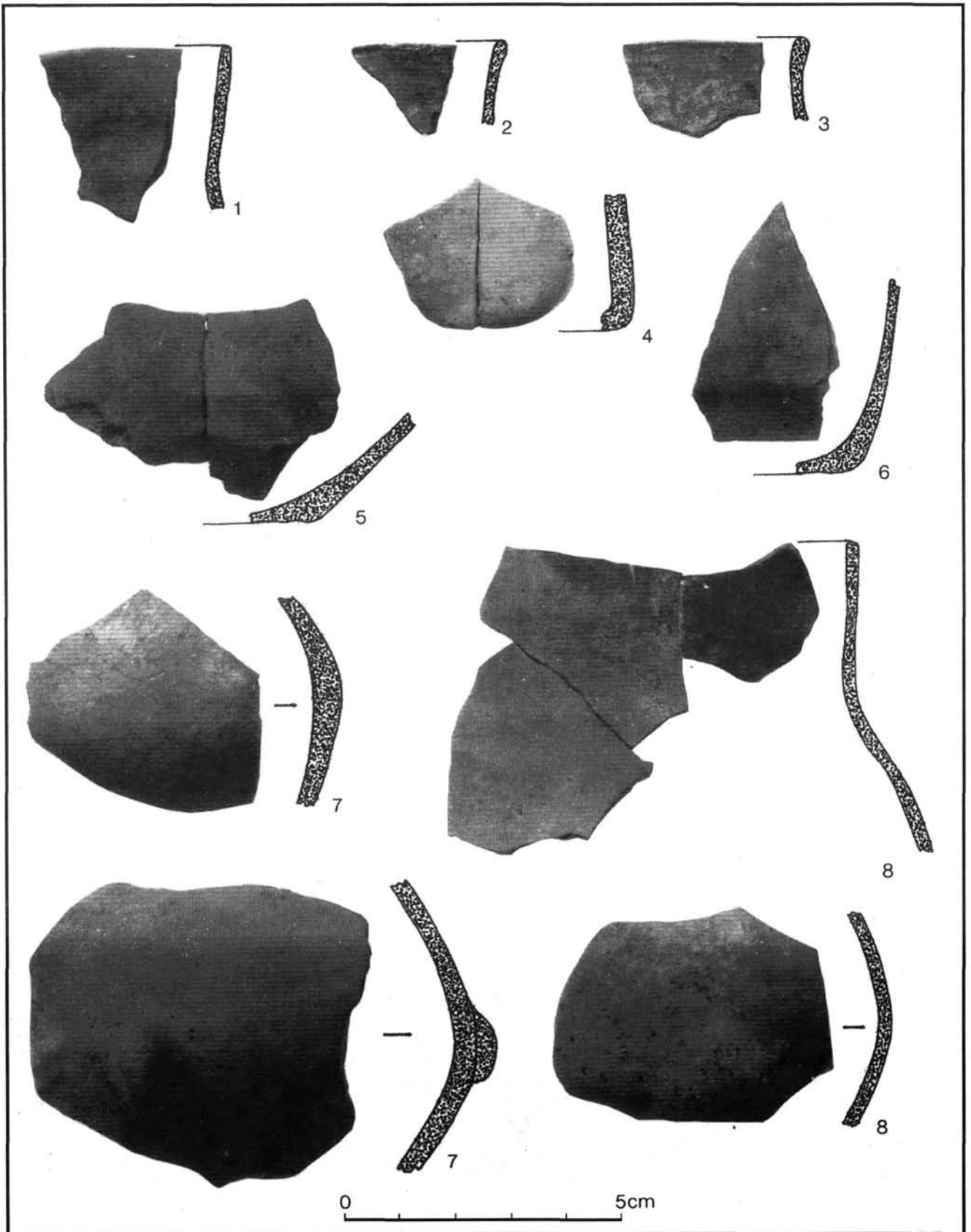
7. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



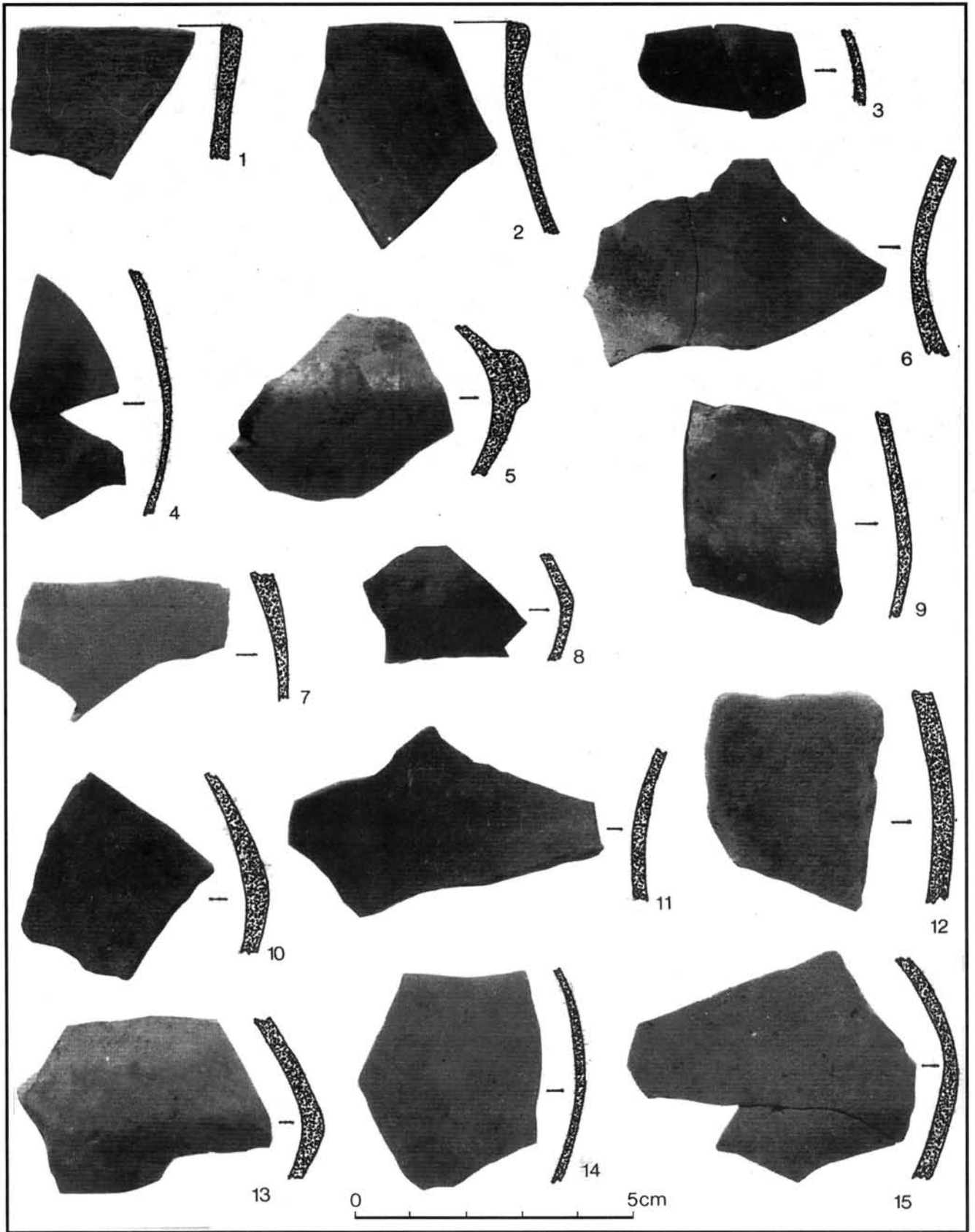
8. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, I. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



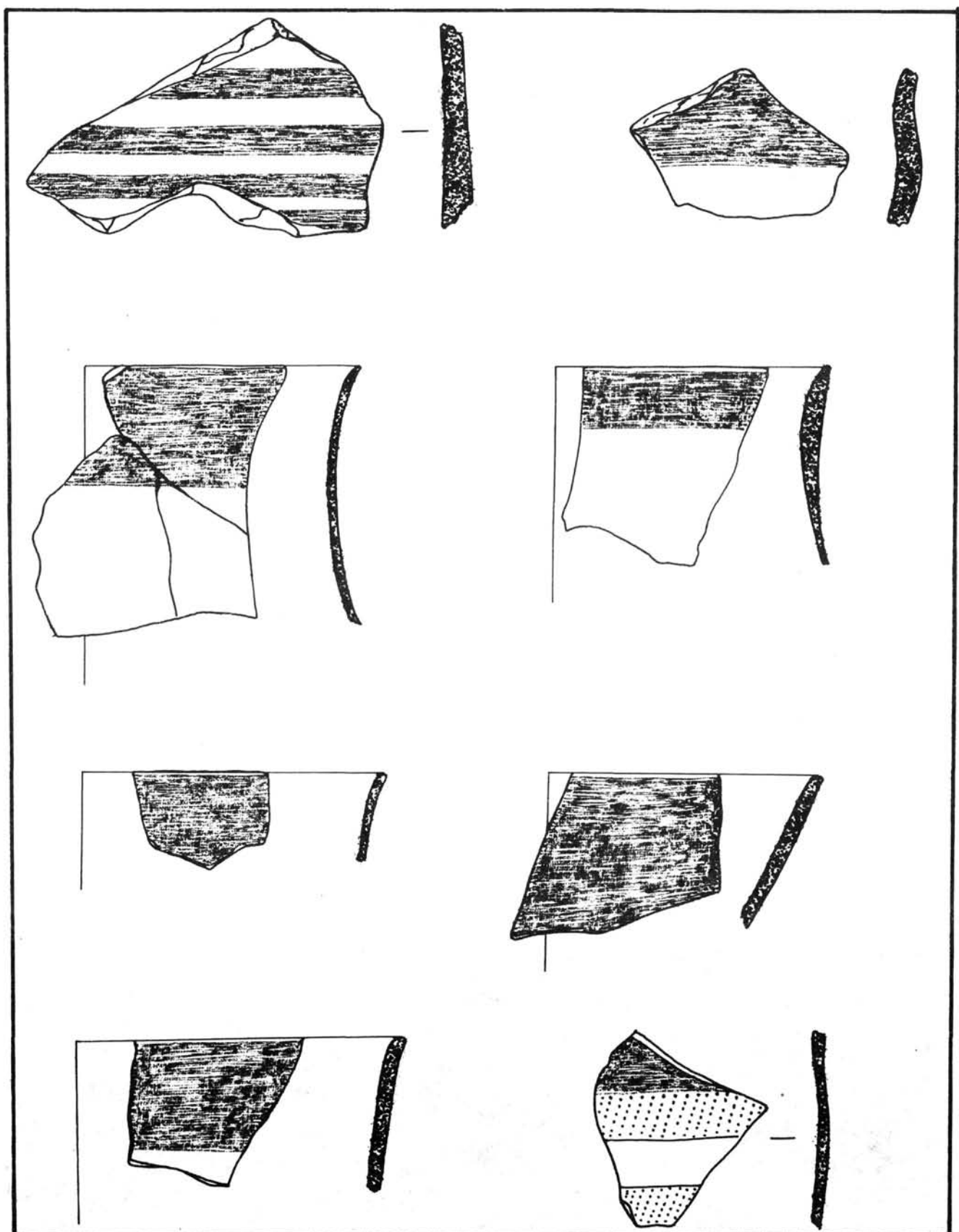
9. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



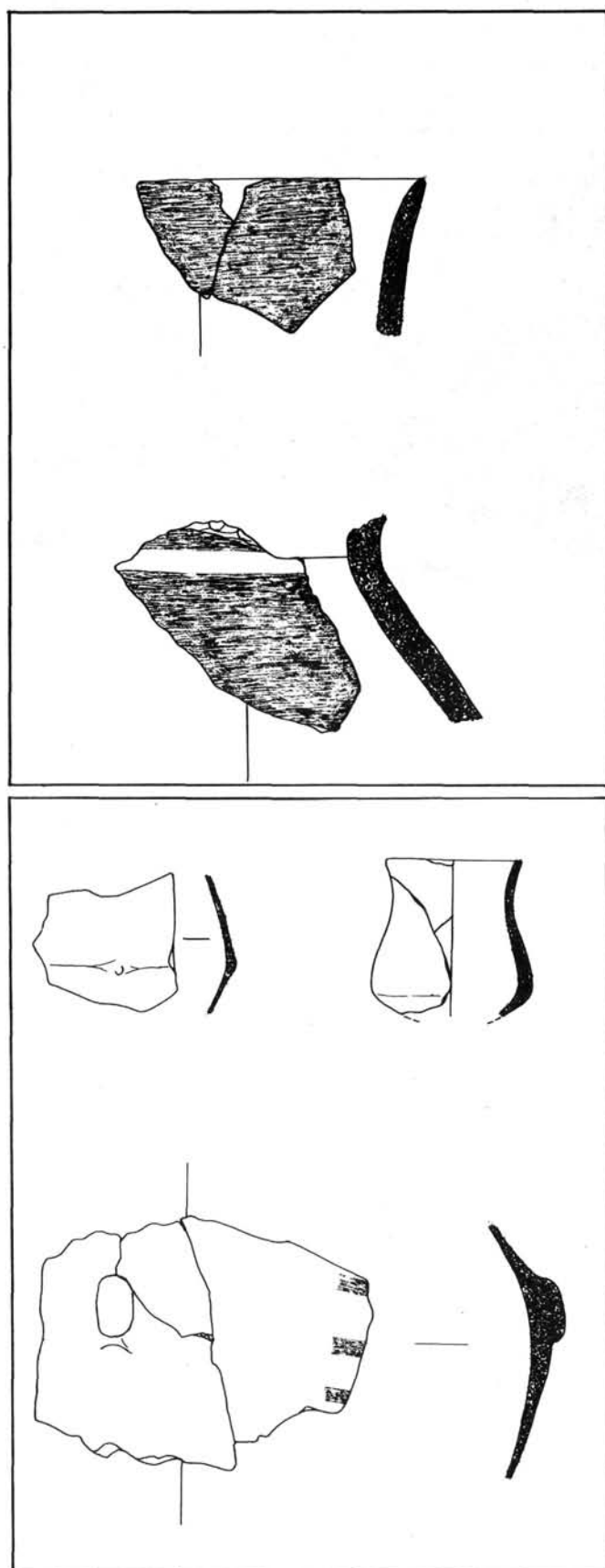
10. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



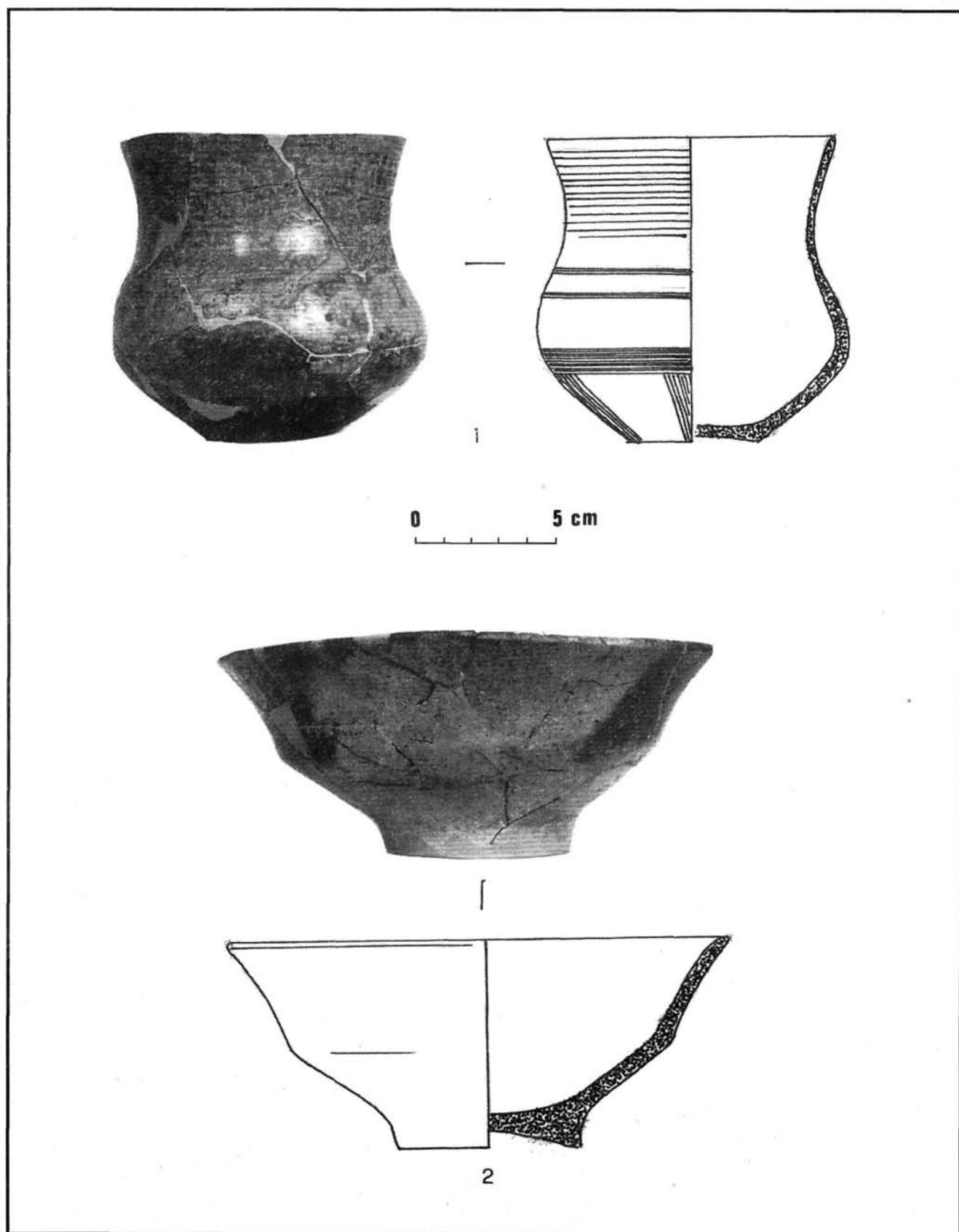
11. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



12. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



13–14 kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 1. obj., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



15. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 1. obj., kiegészített edények (korai Lengyeli-kultúra)

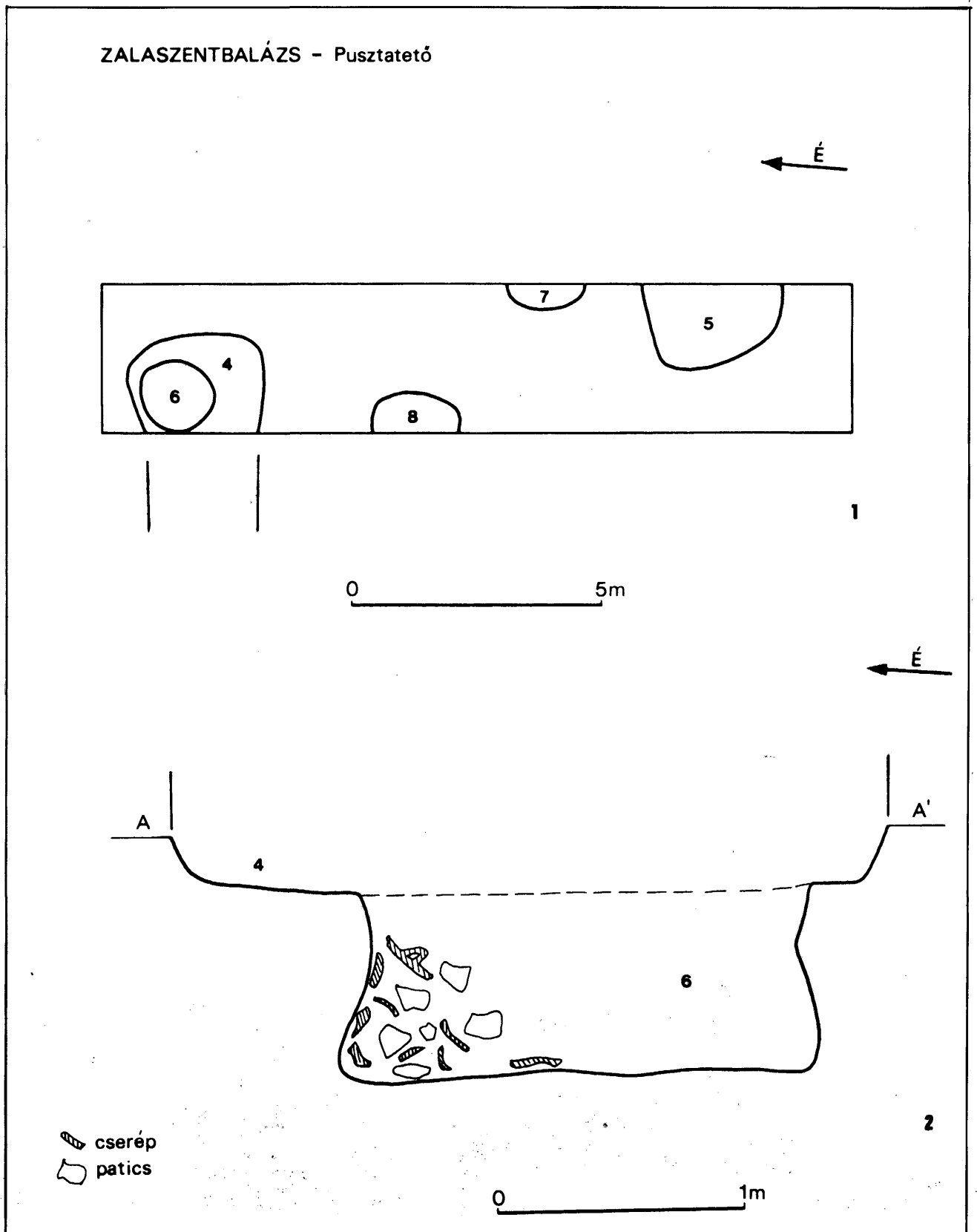


1

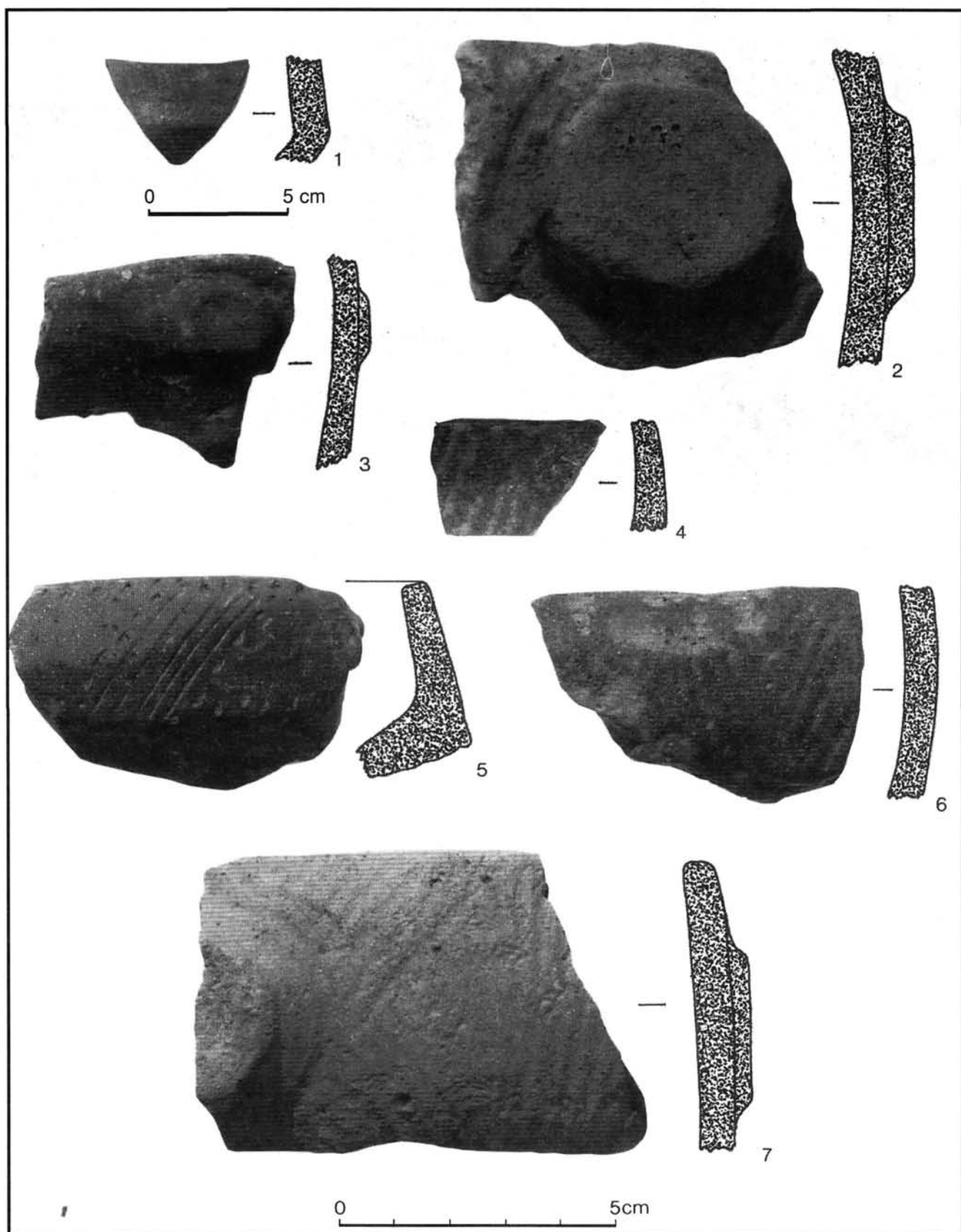


2

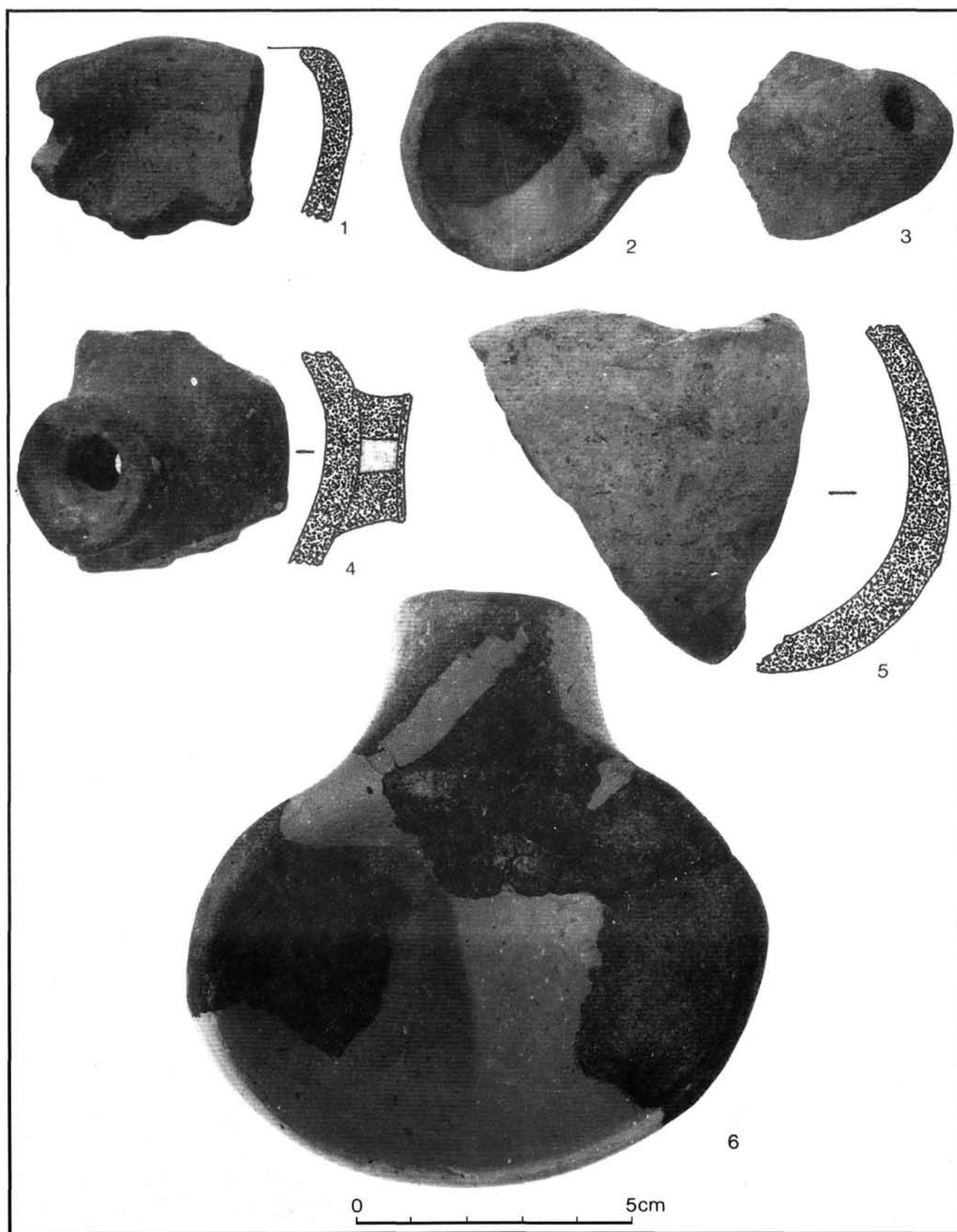
16. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, C szelvény objektumai

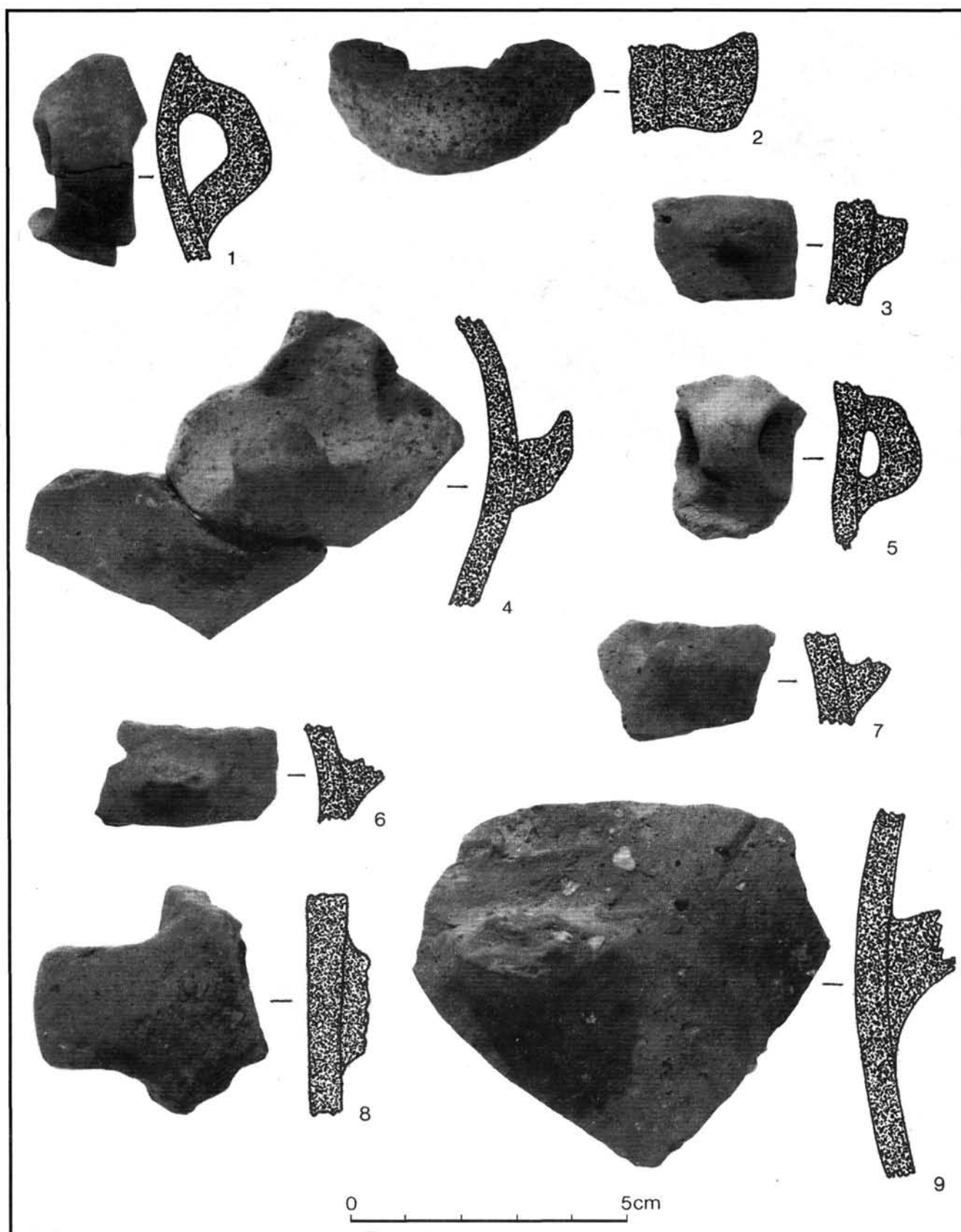


17. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, fent: a C szelvény objektumai: 5-8. obj.: Balaton-Lasinja-kultúra, 4. obj.: Árpád-kor; lent: a 4-6. obj. Metszete

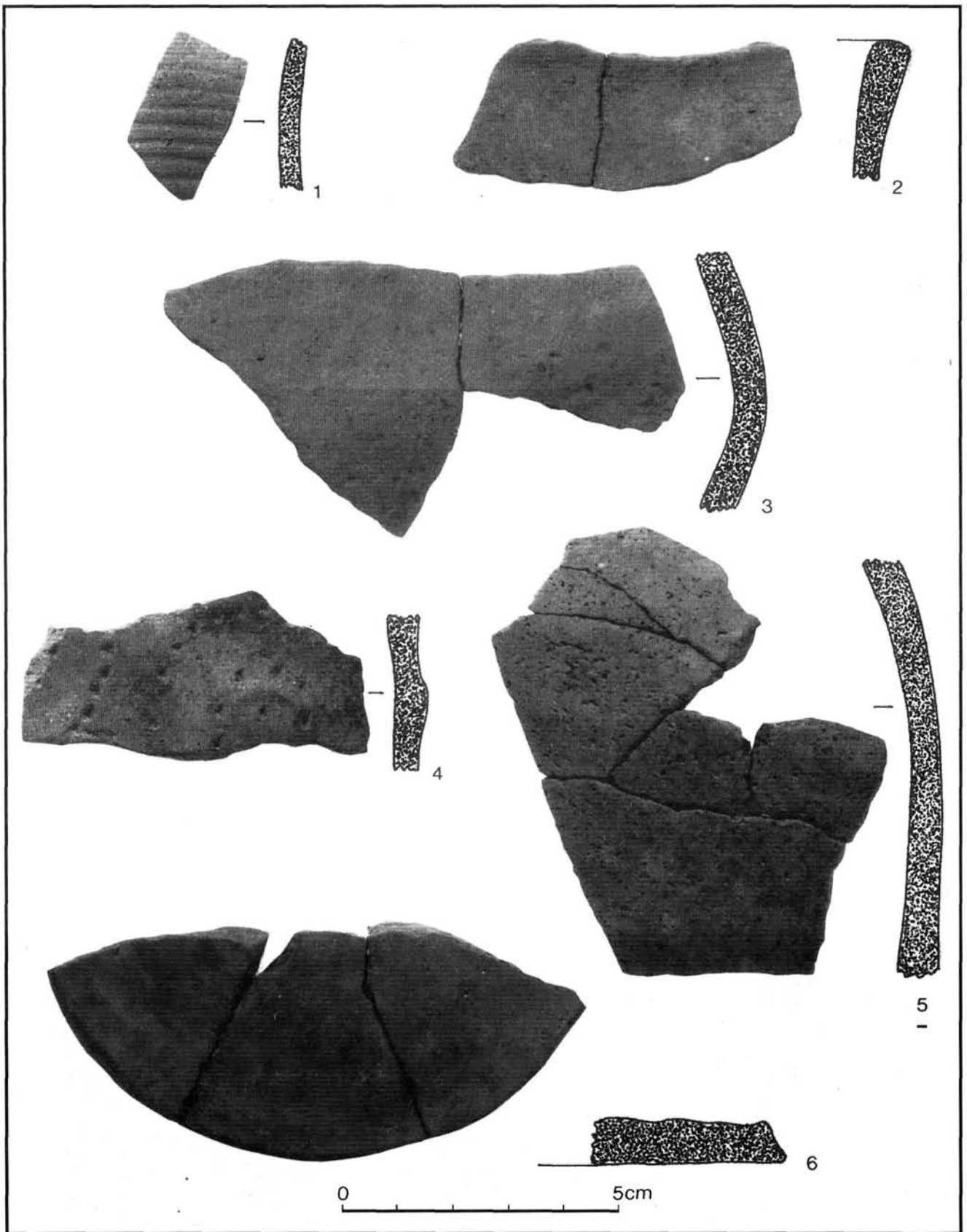


18. kép: Zalaszentbalázs-Pusztatető, 6. obj., edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)

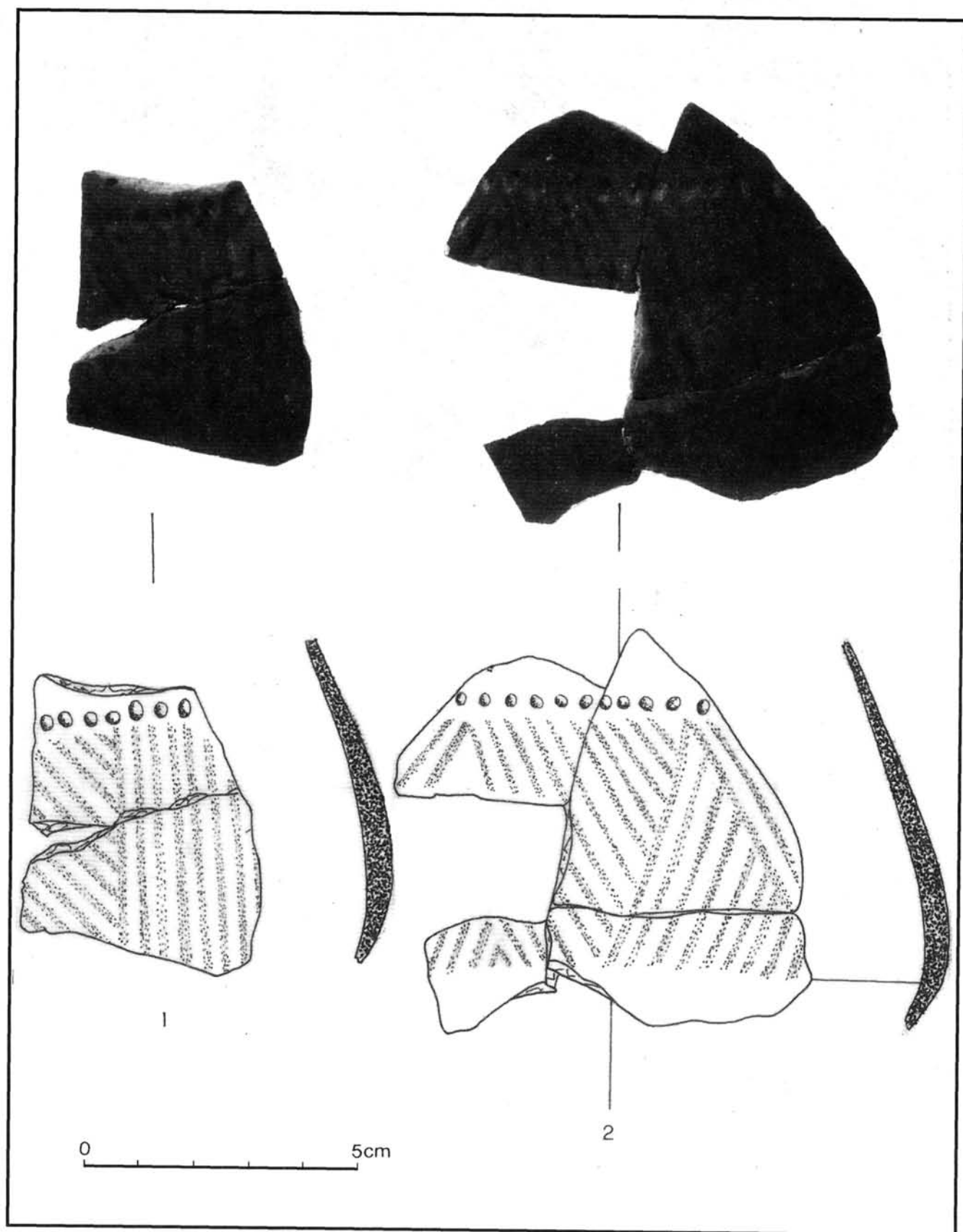




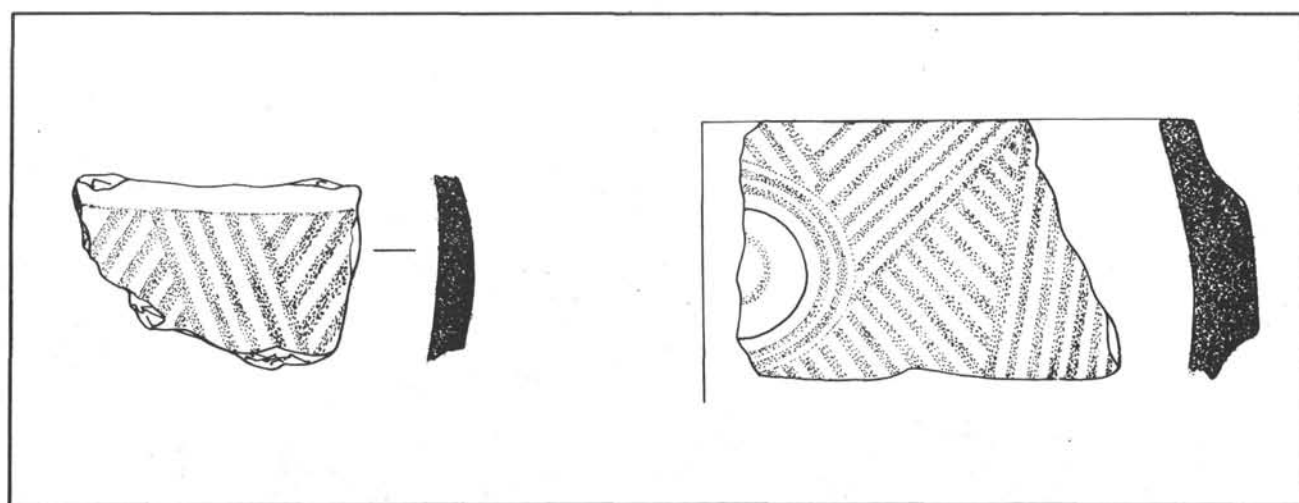
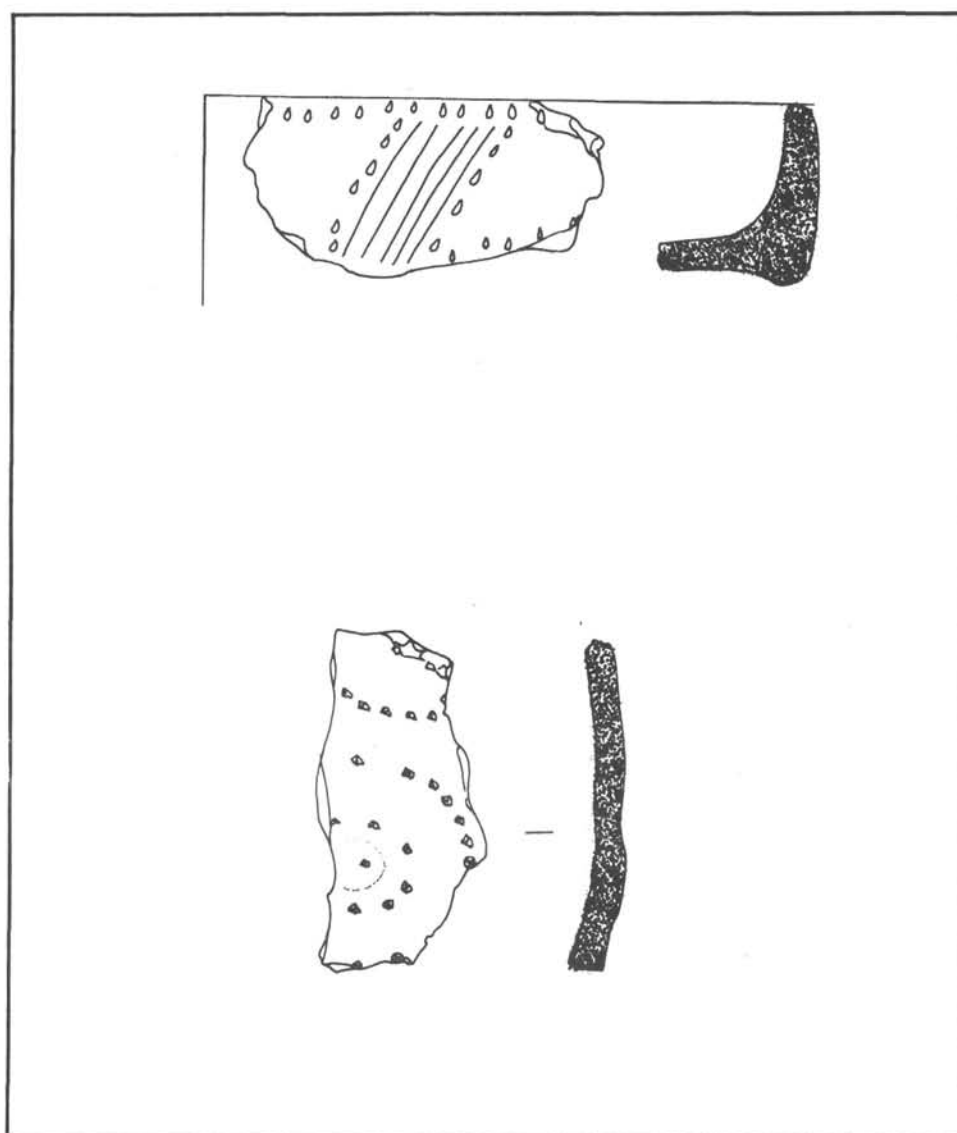
20. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 6. obj., edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)



21. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 6. obj., edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)



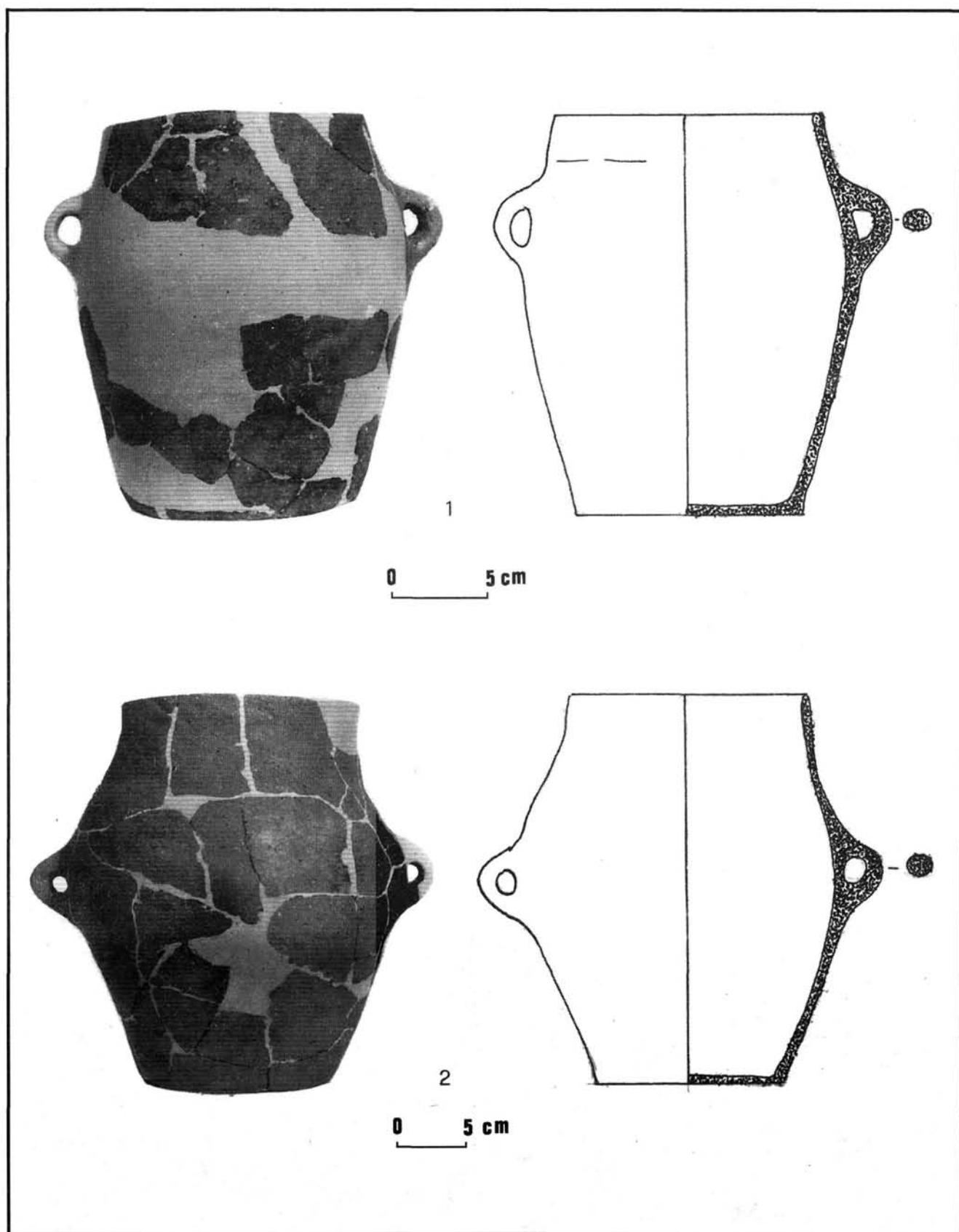
22. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 6. obj., edénytöredékek (Balaton-Lasinja-kultúra)



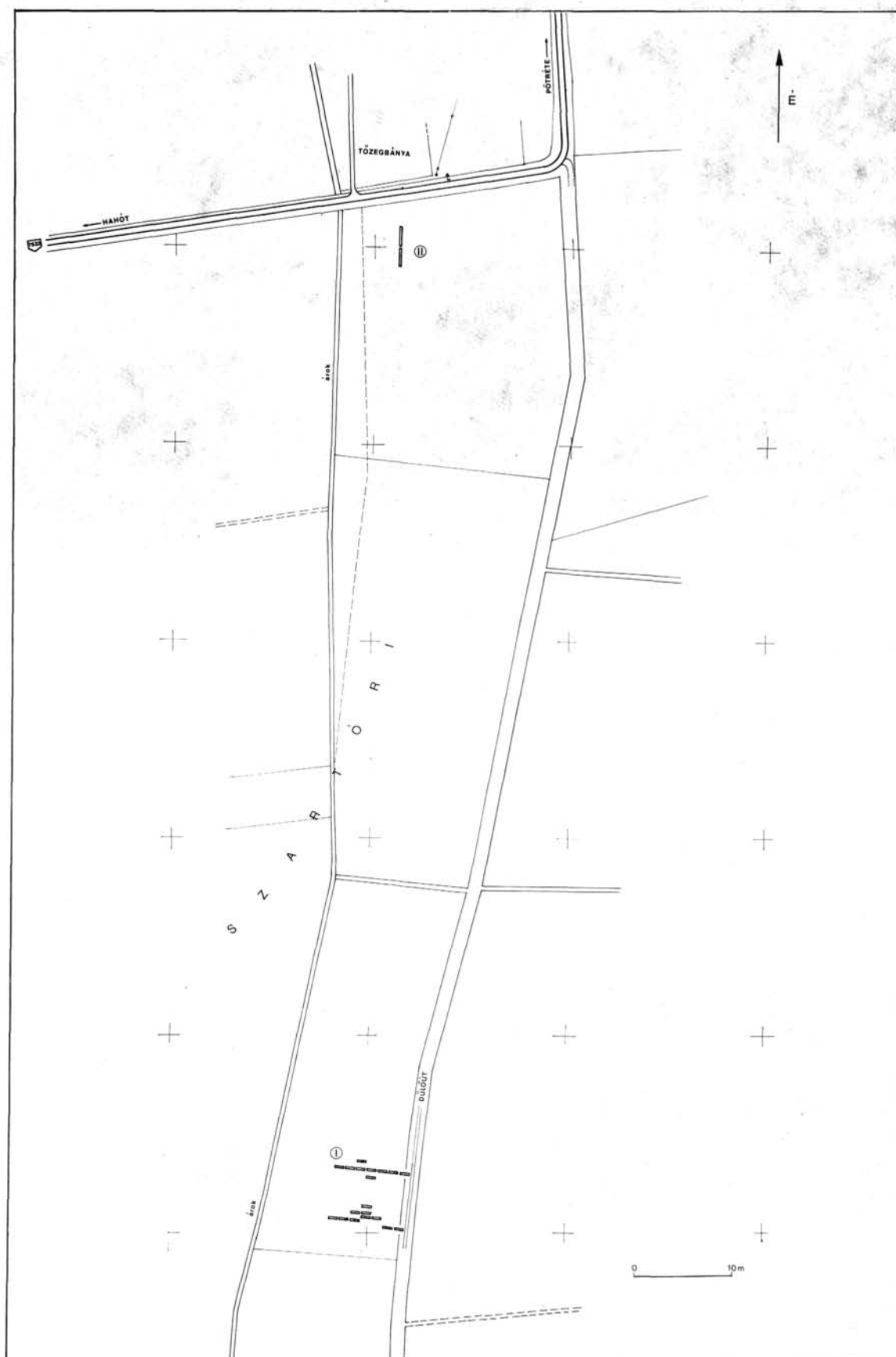
23–24. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 6. obj., edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)



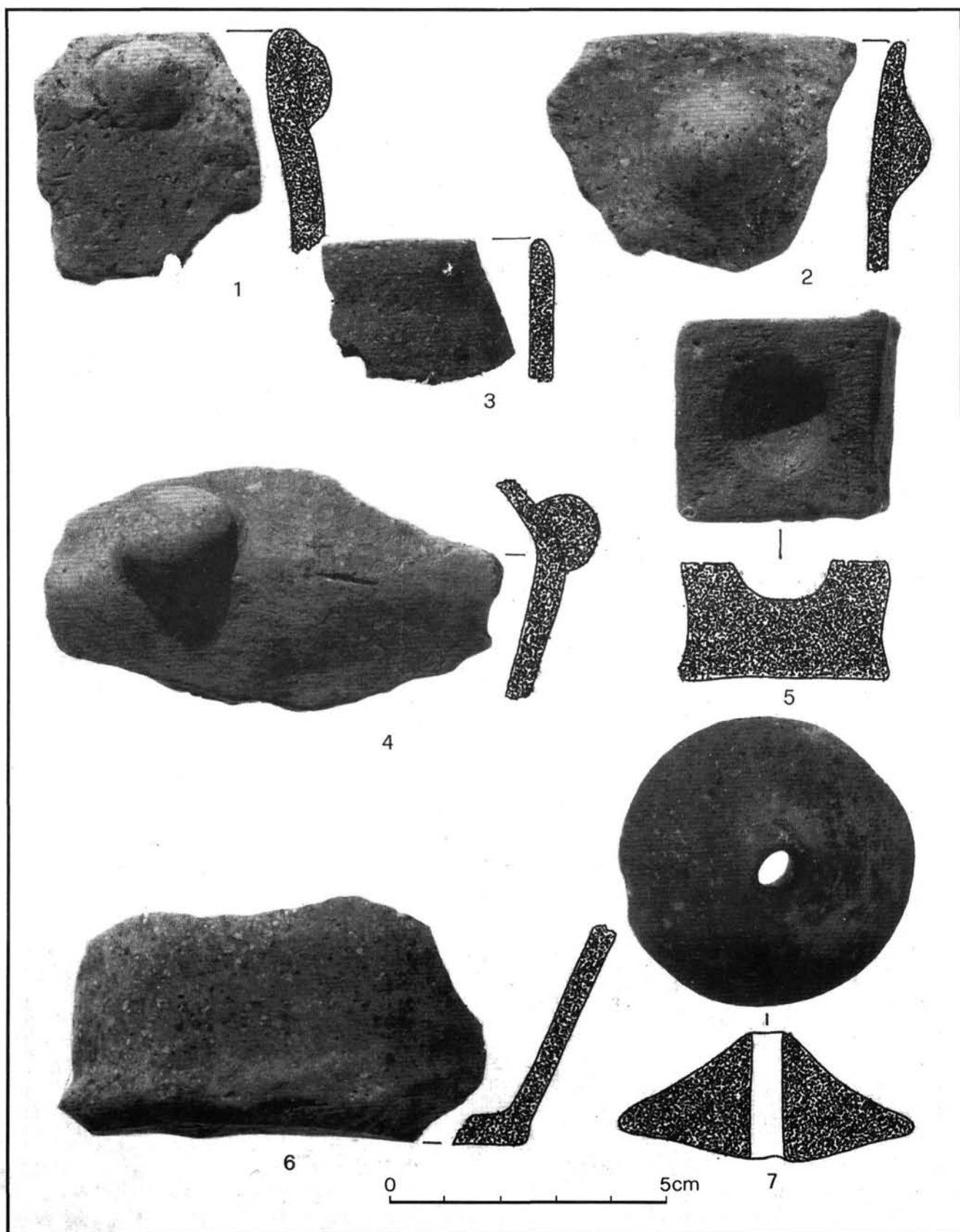
25. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 6. obj., edényprofil (Balaton-Lásinja-kultúra)



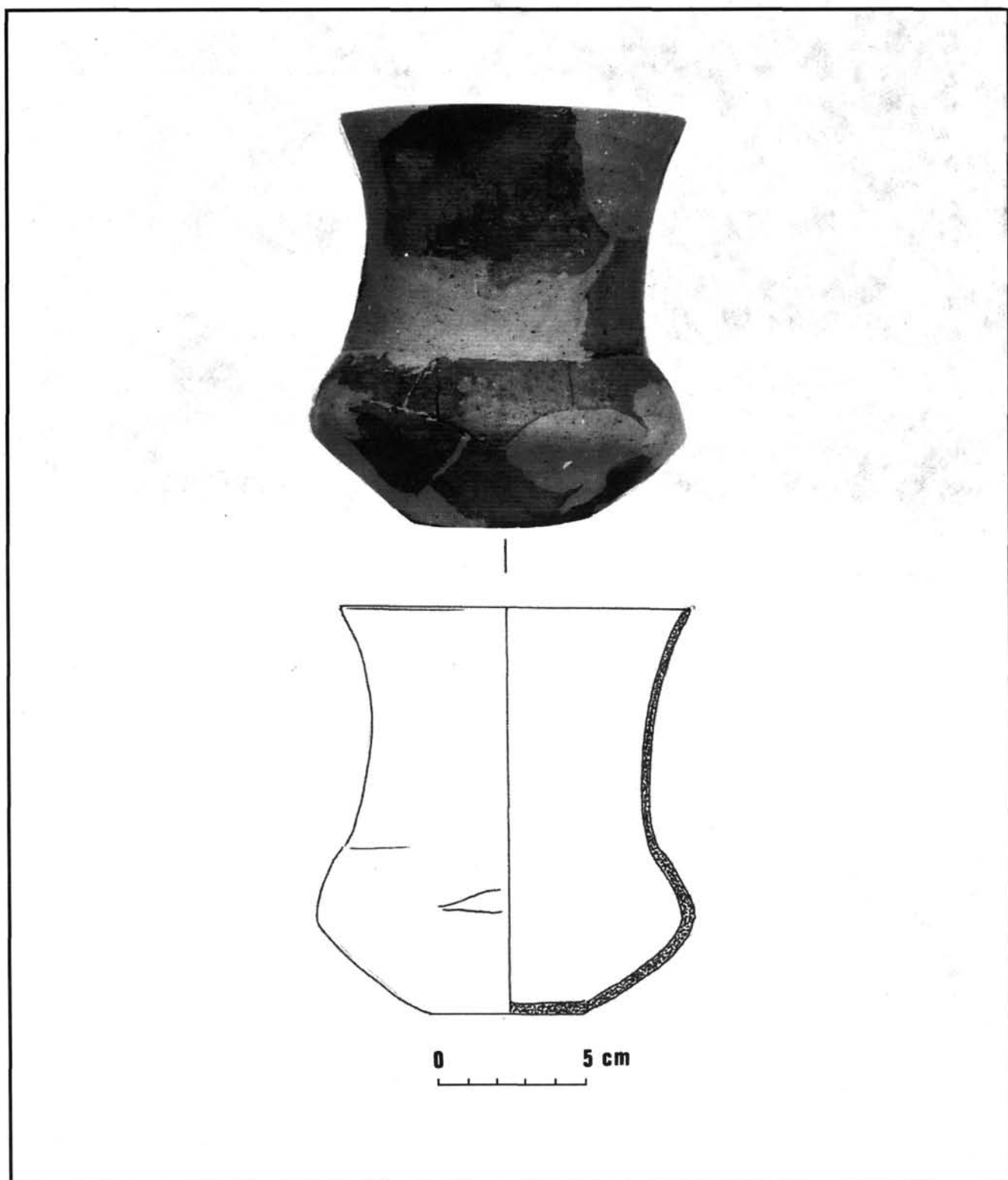
26. kép: Zalaszentbalázs–Pusztatető, 6. obj., kiegészített edény (Balaton-Lásinja-kultúra)



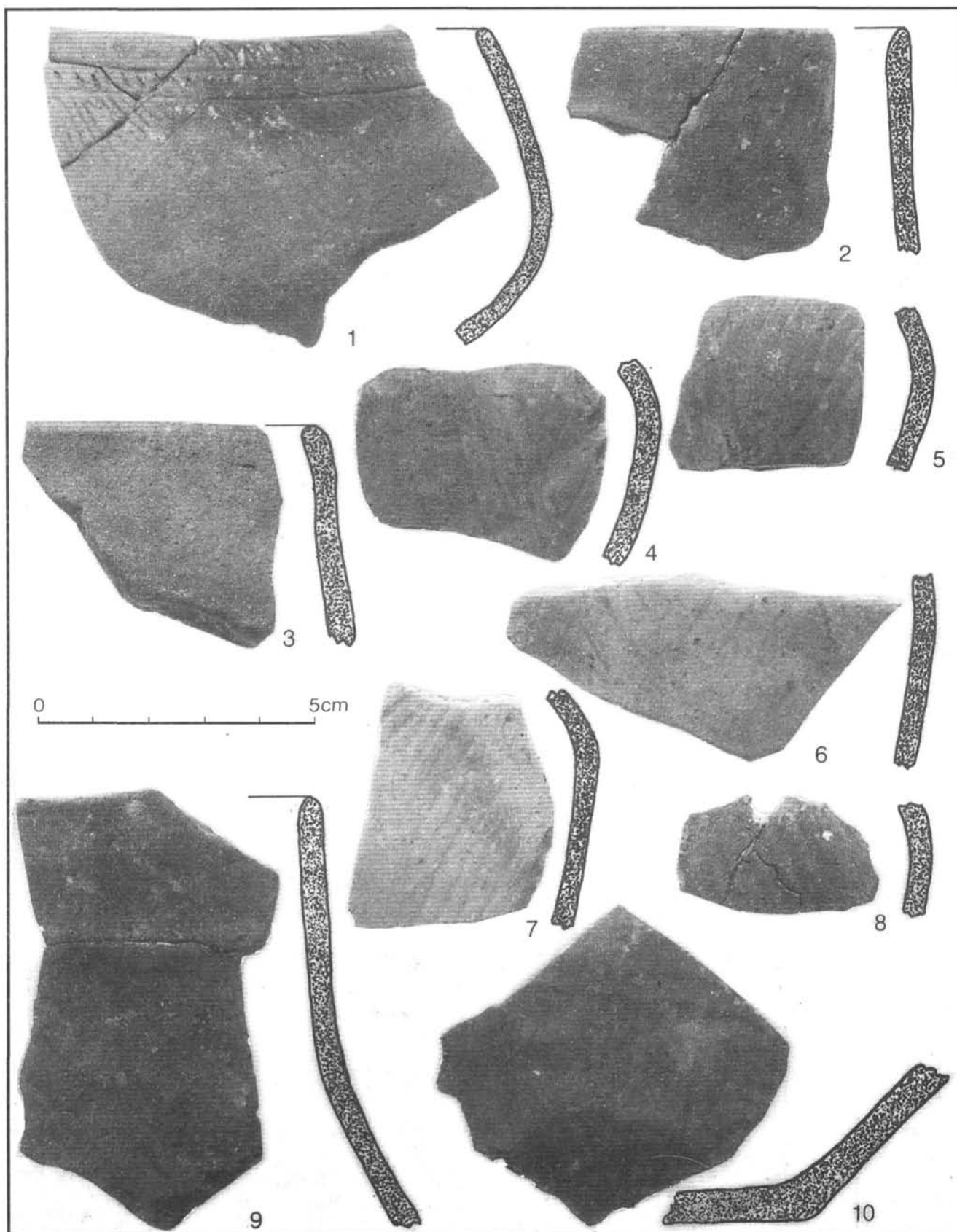
27. kép: Hahót-Szartóri I. és II., az 1989-es évi ásatás szelvényei, helyszínvázlat



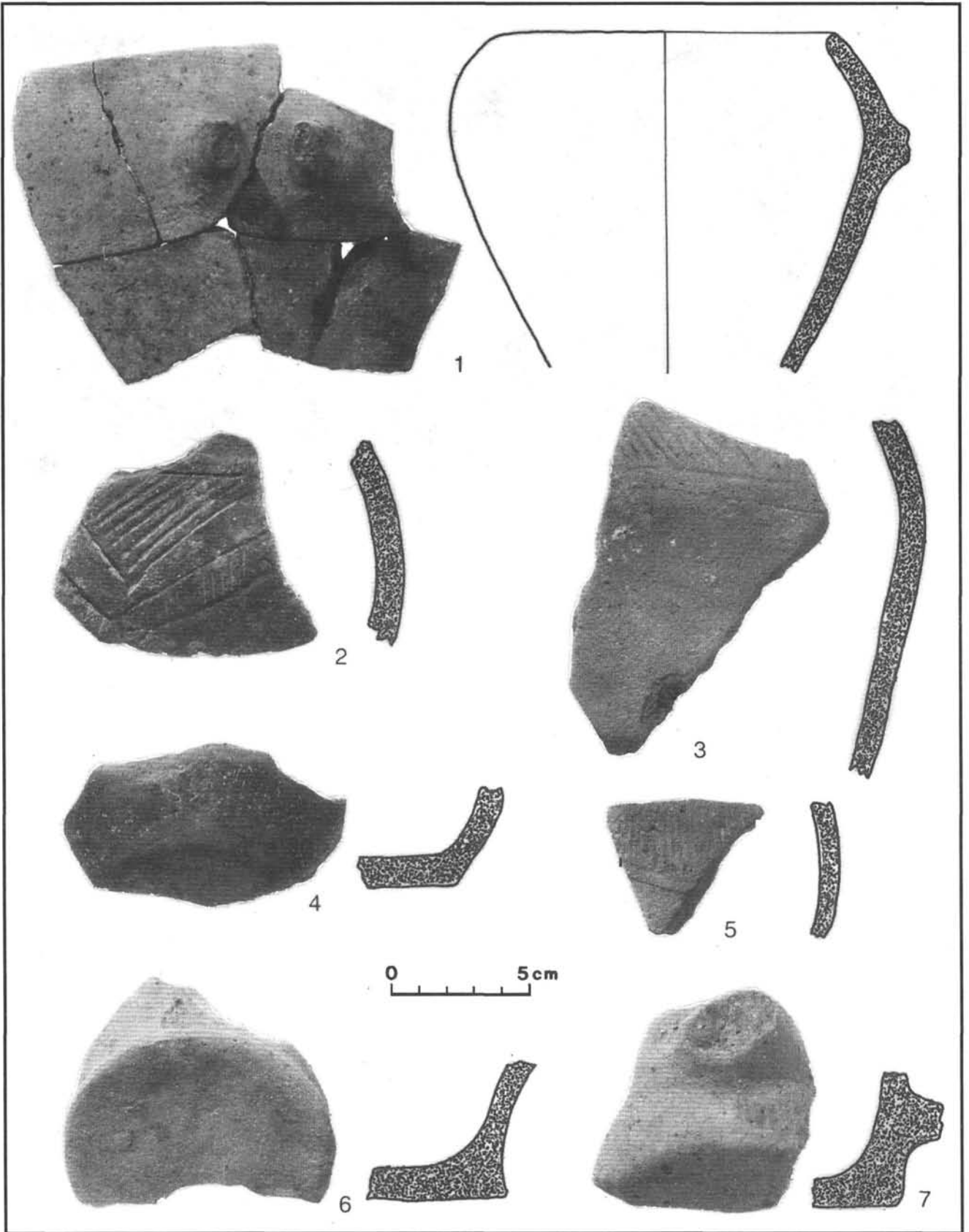
28. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (korai Lengyeli-kultúra)



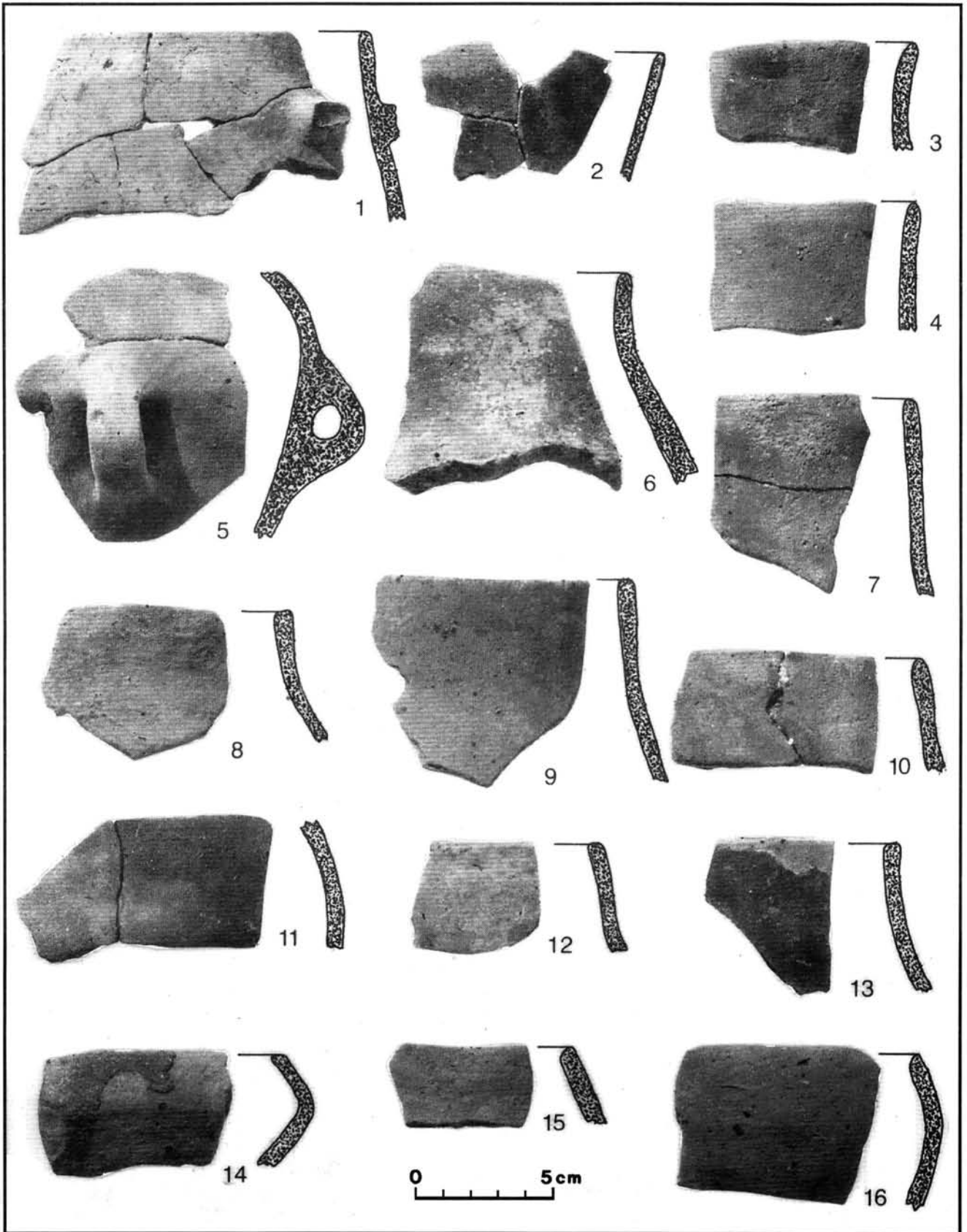
29. kép: Hahót-Szartóri I., kiegészített edények (korai Lengyeli-kultúra)



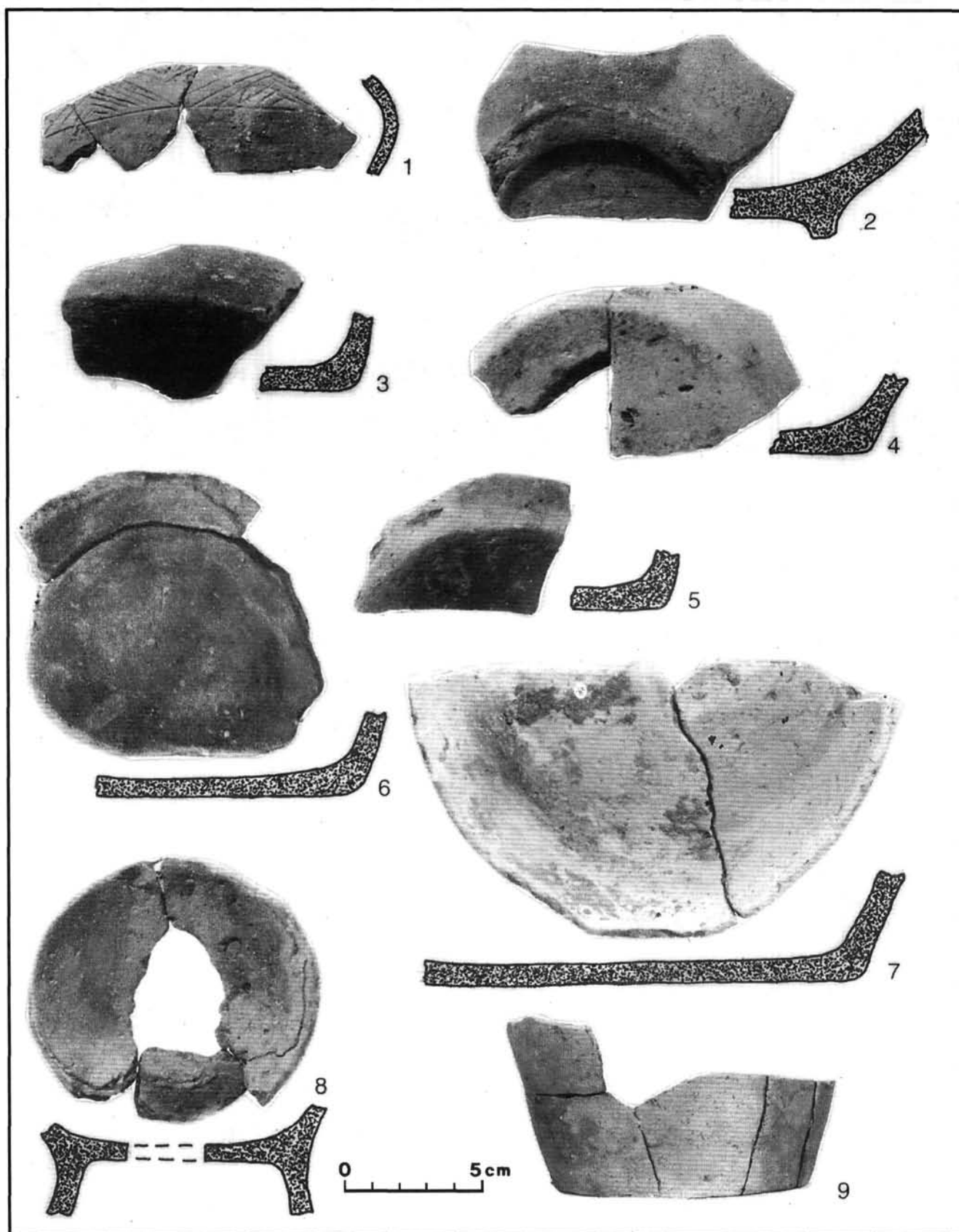
30. kép: Hahót-Szartóri II., edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)



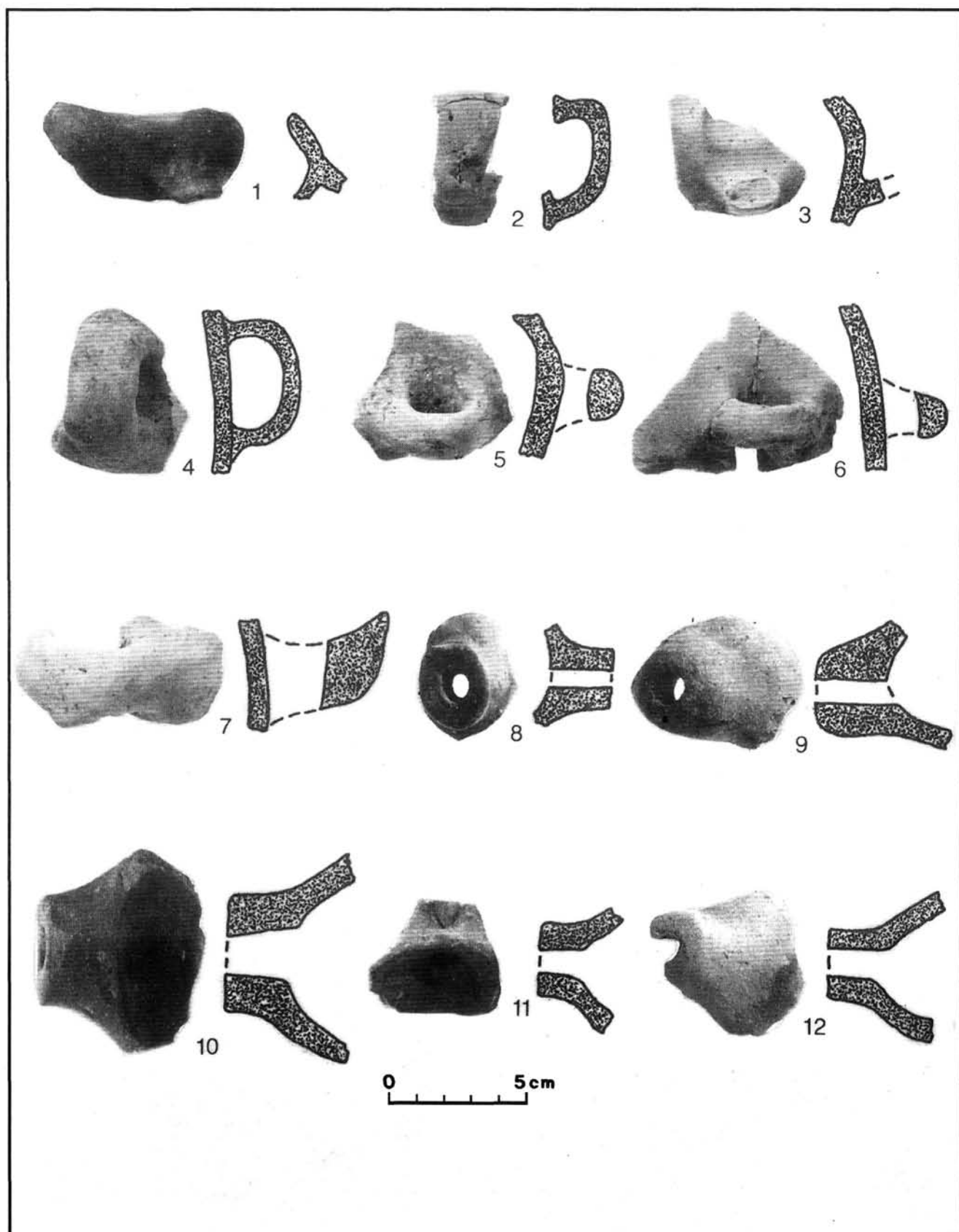
31. kép: Hahót-Szartóri II., edényprofil és edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)



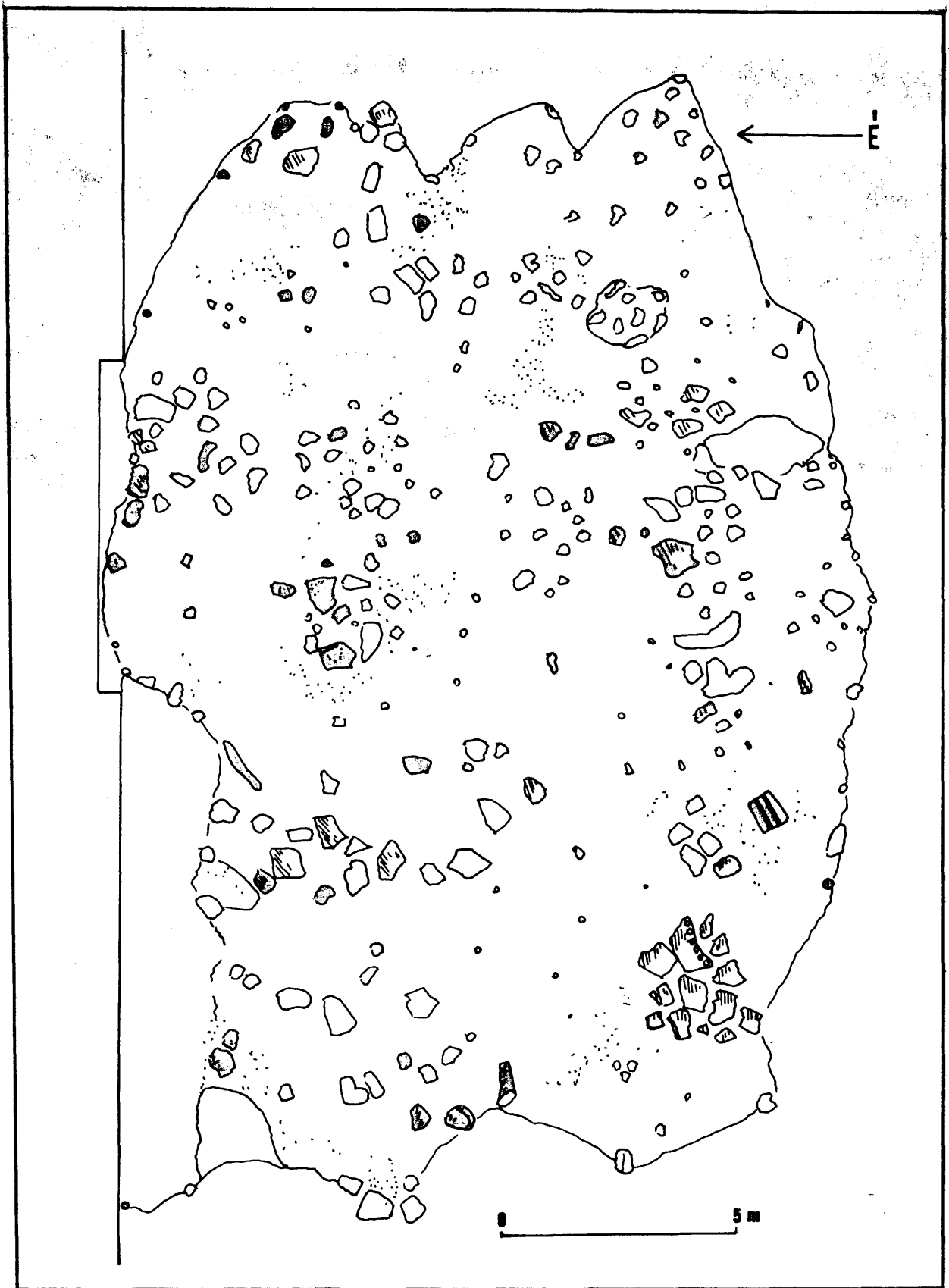
32. kép: Hahót-Szartóri II., edénytöredékek (Balaton-Lásinja-kultúra)



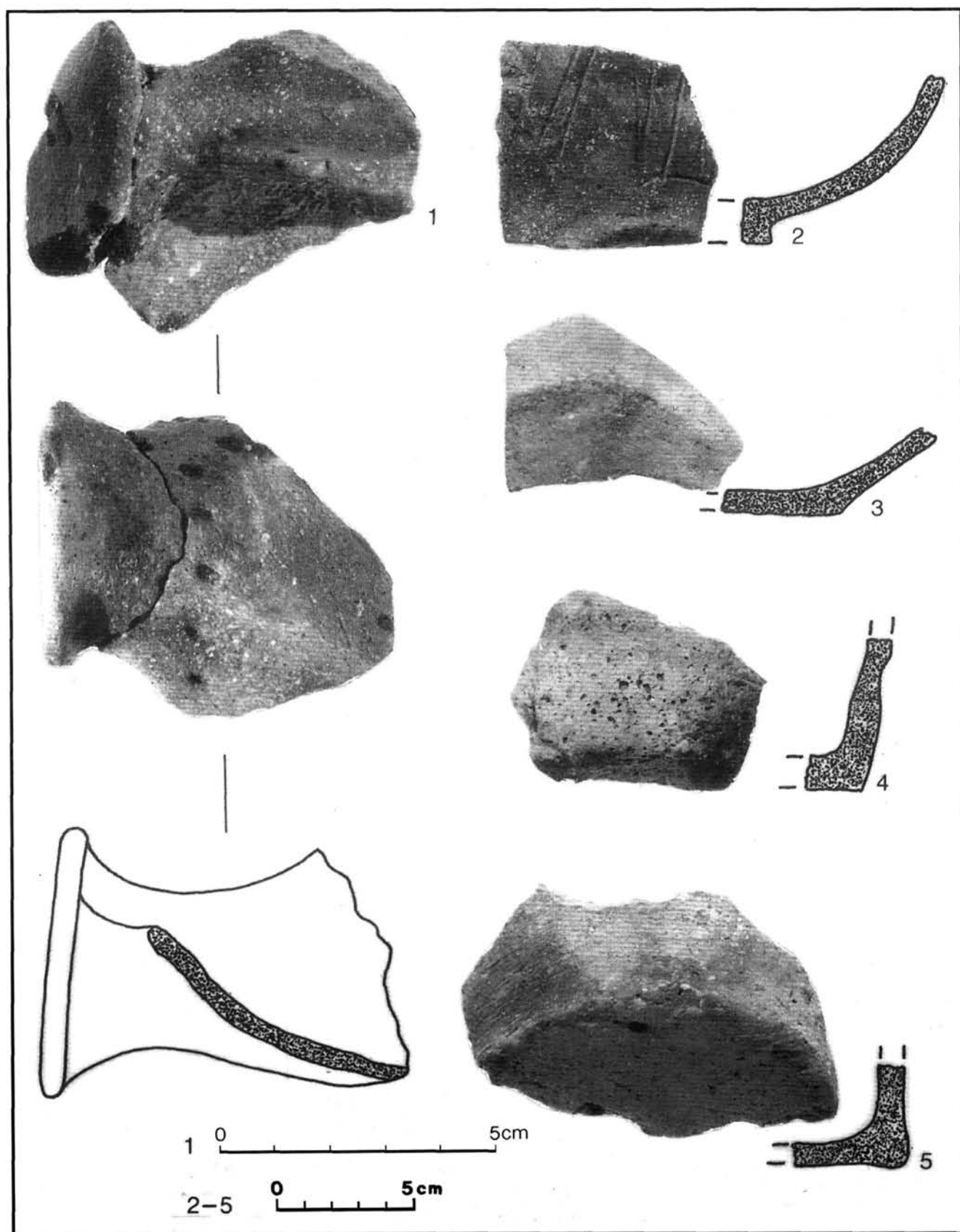
33. kép: Hahót-Szartóri II., edénytöredékek (Balaton-Lasinja-kultúra)



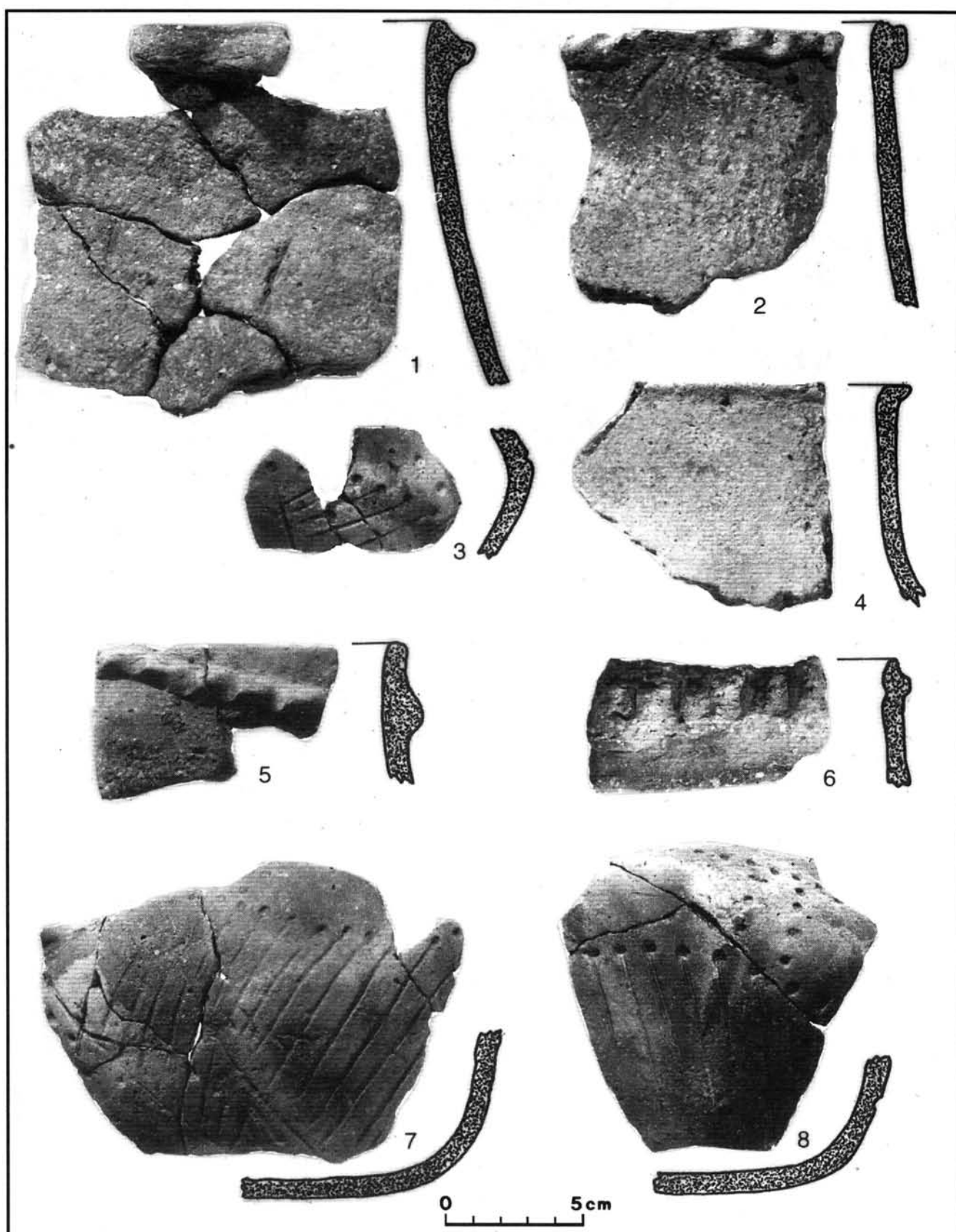
34. kép: Hahót-Szartóri II., edénytöredékek és agyagkanalak töredékei (Balaton-Lásinja-kultúra)



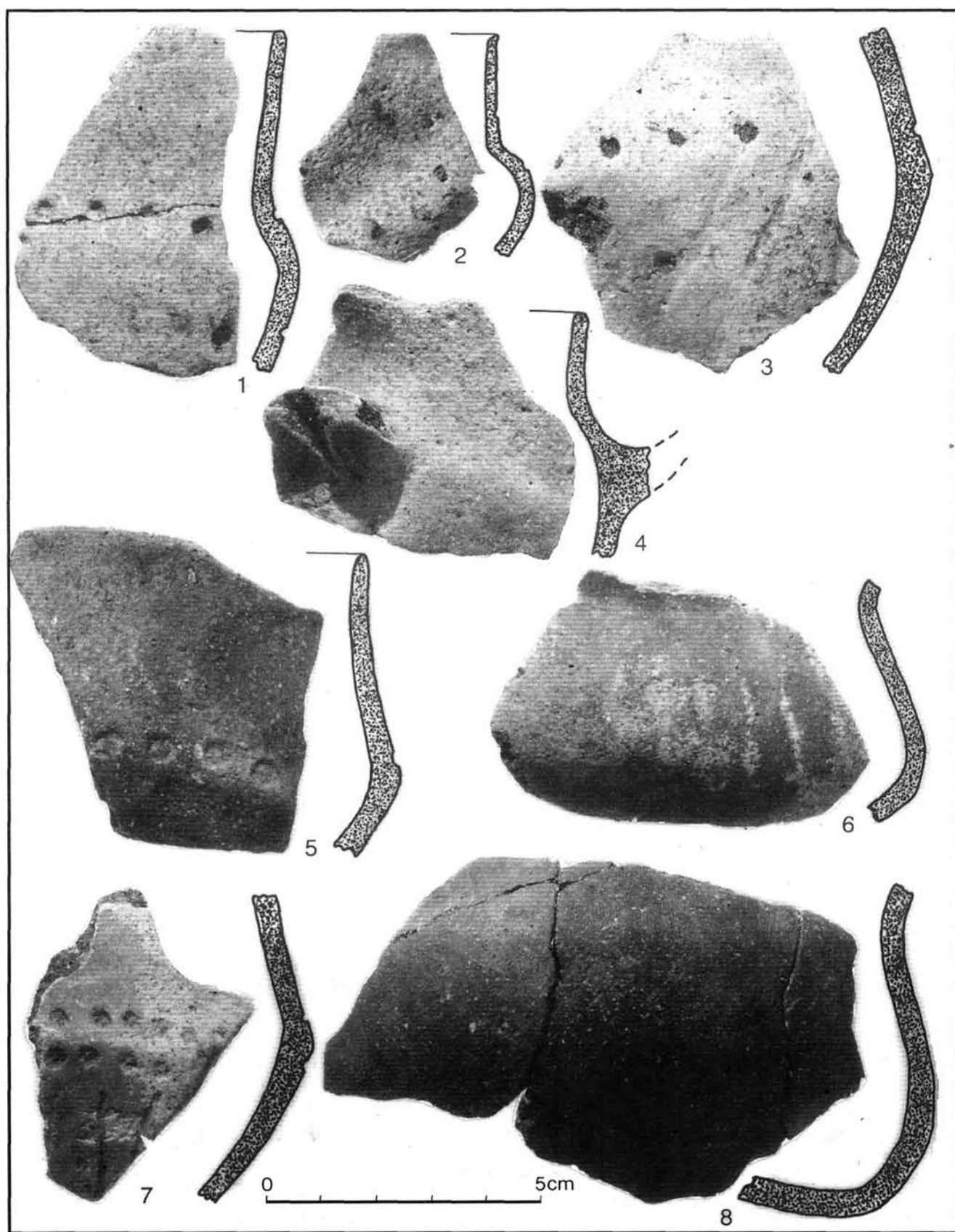
35. kép: Hahót-Szartóri I., a D/4/7. obj. omladéka (Badeni-kultúra)



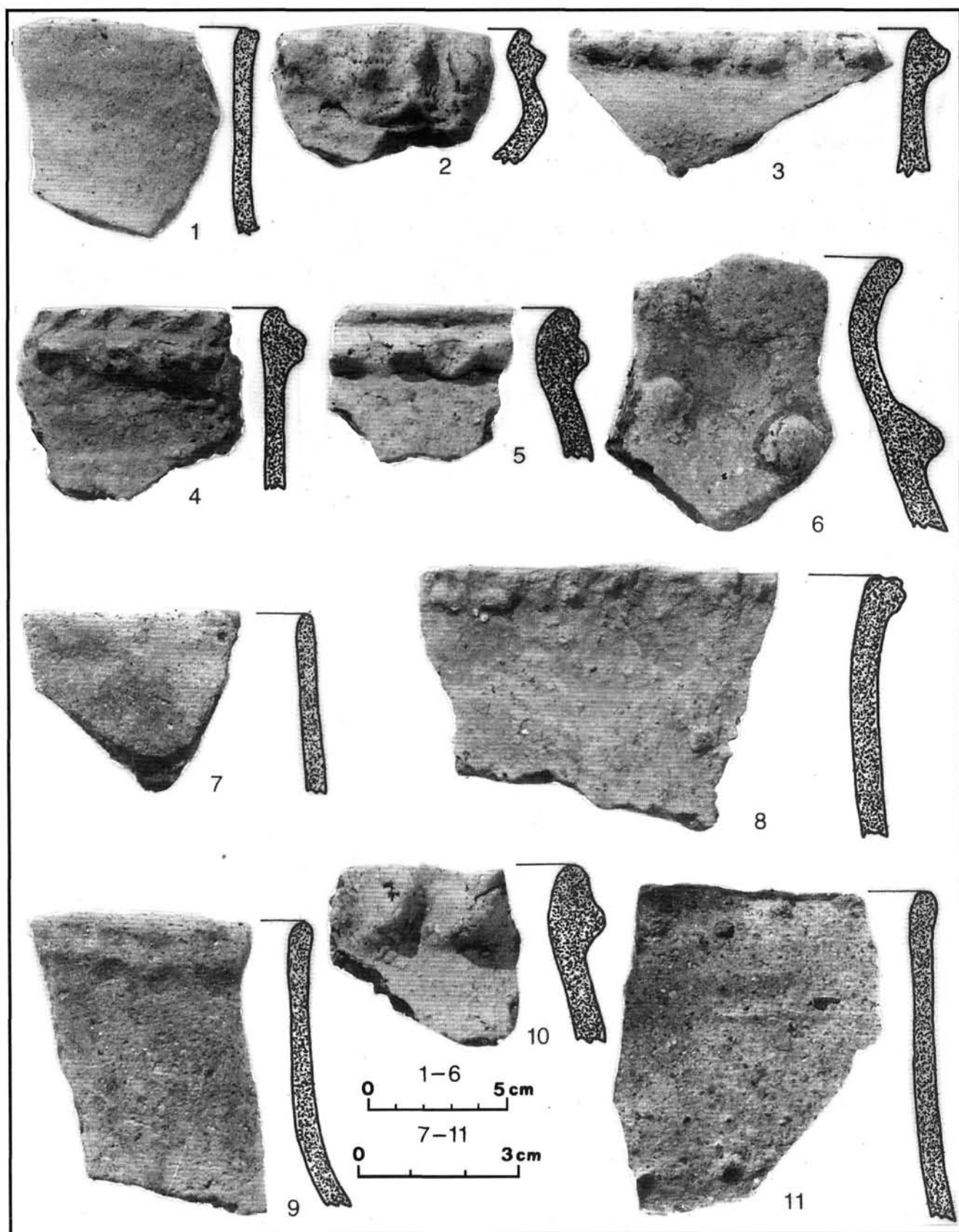
36. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (Badeni-kultúra)



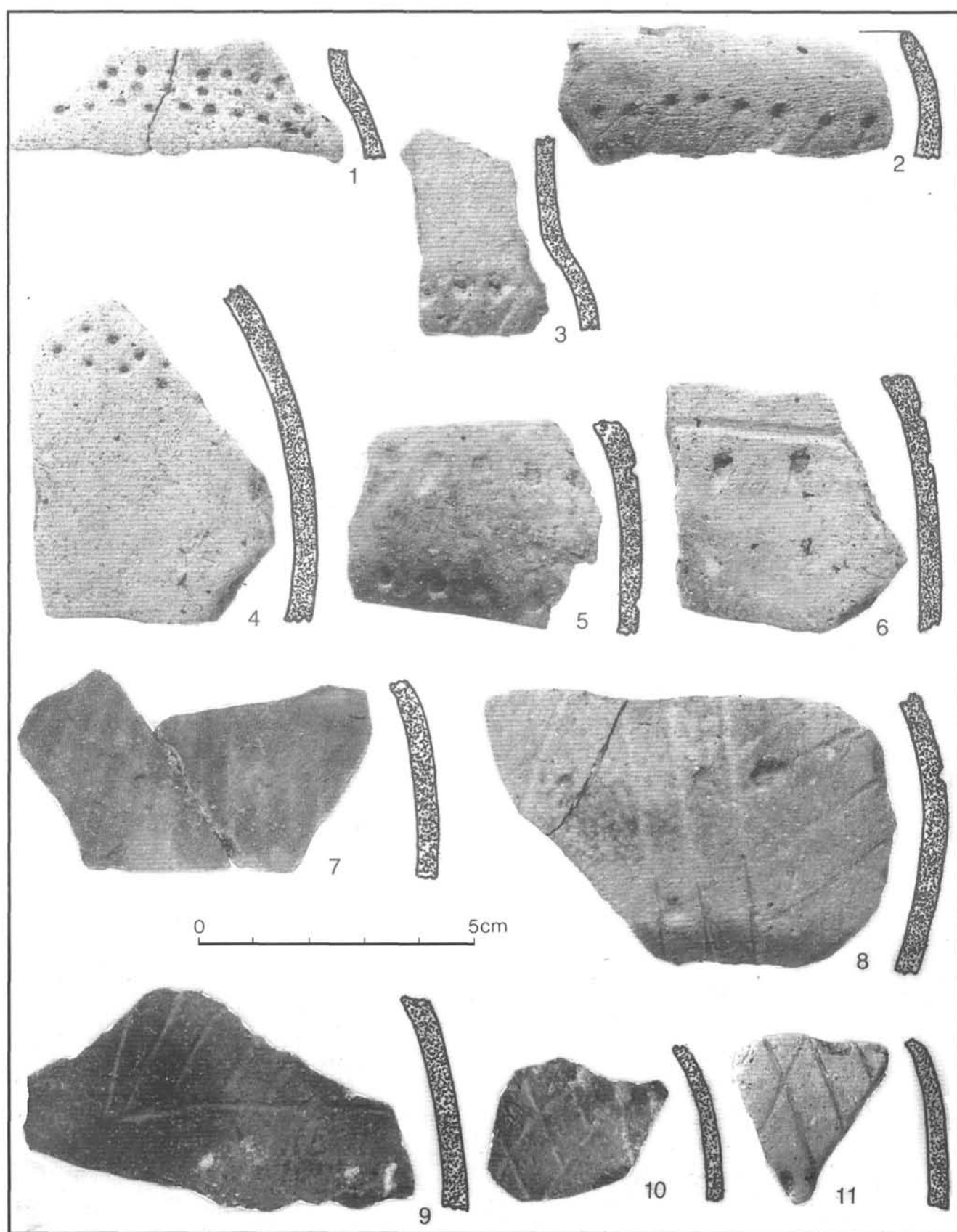
37. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (Badeni-kultúra)



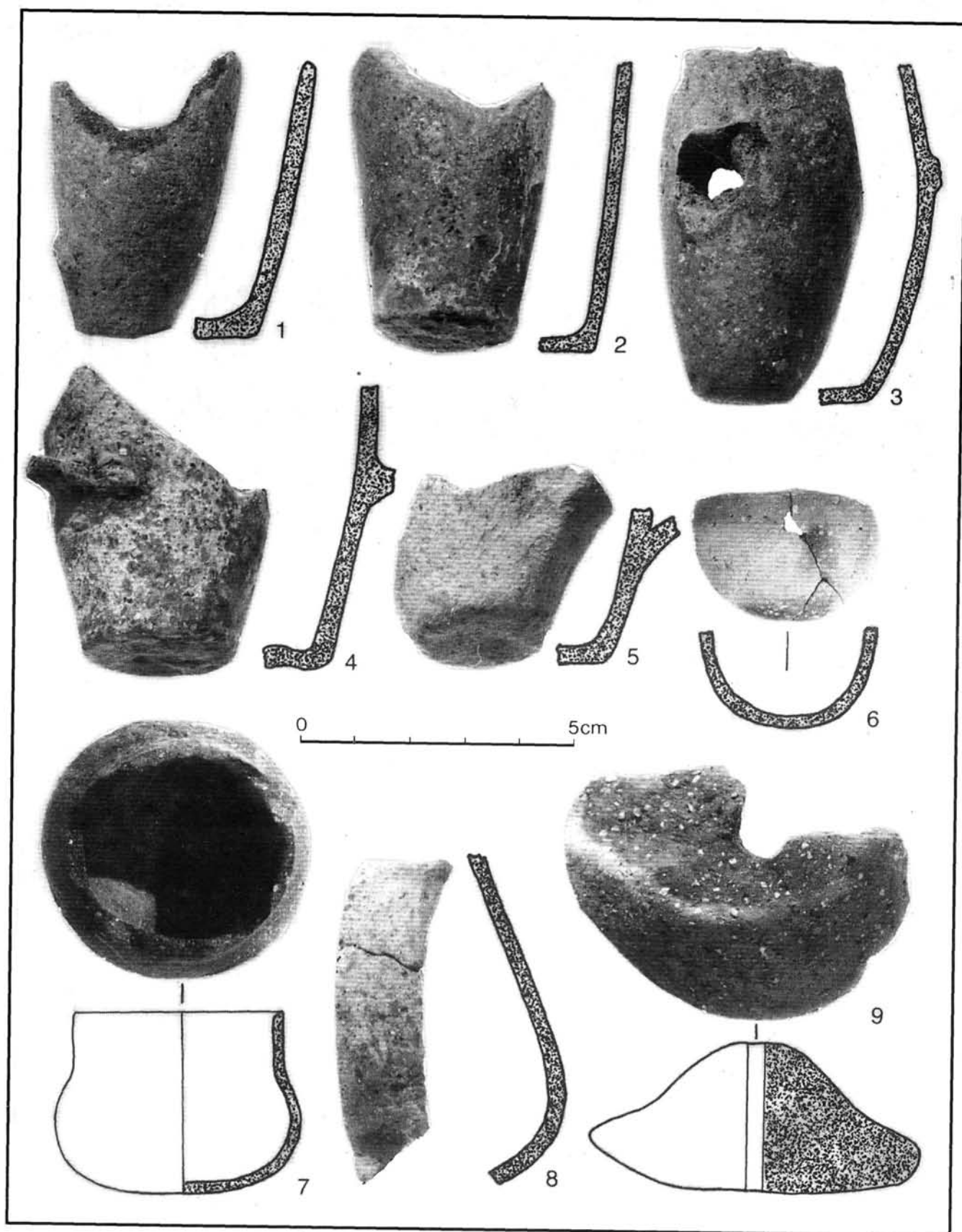
38. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (Badeni-kultúra)



39. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (Badeni-kultúra)



40. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (Badeni-kultúra)



41. kép: Hahót-Szartóri I., edénytöredékek (Badeni-kultúra)

